

DRUGI DEO

Imperijalizam

Anektirao bih planete kad bih mogao

SEKIL ROUDZ

PETO POGLAVLJE: **Politička emancipacija buržoazije**

GODINE OD 1884. do 1914. tri decenije, dele devetnaesti vek, koji se završava grabežom oko Afrike i rađanjem pan-pokreta, od početka Prvog svetskog rata. To je period imperijalizma sa zatišjem u Evropi i sa zapanjujućim razvojem događaja u Aziji i Africi.¹ Neki od fundamentalnih aspekata toga vremena izgledaju tako bliski totalitarnom fenomenu dvadesetog veka da bi bilo opravdano ceo period shvatiti kao pripremanje scene za katastrofe koje slede. S druge strane, zbog zatišja ono još uvek veoma liči na neki deo devetnaestog veka. Teško možemo da izbegnemo da na tu blisku a ipak daleku prošlost gledamo suviše mudrim očima ljudi koji unapred znaju kraj priče, ljudi koji znaju da je ona dovela do skoro potpunog sloma kontinuiranog toka zapadne istorije kakav smo pozavali više od dve hiljade godina. Ali moramo priznati i izvesnu nostalgiju za onim što se još uvek može zvati zlatno doba sigurnosti, to jest za dobom kad je čak i užase još uvek obeležavala izvesna umerenost, pod kontrolom pristojnosti, tako da bi ono moglo da se generalno predstavi u liku razuma. Drugim rečima, bez obzira koliko nam je bliska ta prošlost, savršeno samo svesni da je naše iskustvo koncentracionih logora i fabrika smrti daleko od njene opšte atmosfere isto kao i od bilo kog drugog perioda u zapadnoj istoriji.

Središnji unutarevropski događaj imperijalističkog perioda jeste politička emancipacija buržoazije, prve klase u istoriji koja je postigla ekonomsku nadmoć ne težeći za političkom vlašću. Buržoazija se razvila unutar nacionalne države i zajedno sa njom koja je skoro po definiciji vladala iznad i izvan klasno podeljenog društva. Čak i kada se već afirmisala kao vladajuća klasa, buržoazija je sve političke odluke prepuštala državi. Tek kad se nacionalna država pokazala kao neprikladan okvir za budući rast kapitalističke ekonomije, latentna borba između države i društva je postala otvorena bitka za vlast. Tokom imperijalističkog perioda ni država ni buržoazija nisu odnele odlučujuću pobedu. Nacionalne institucije su se sve vreme opirale brutalnosti i megalomaniji imperijalističkih aspiracija, a pokušaji buržoazije da iskoristi državu i njene instrumente nasilja za svoje ekonomske ciljeve bili su uvek samo napola uspešni. To se promenilo kada je nemačka buržoazija sve uložila u Hitlerov pokret i pretendovala na

¹ J. A. Hobson, *Imperialism*, London 1905, p. 19: Iako se, iz praktičnih razloga, godina 1870. uzima kao pokazatelj početka svesne politike imperijalizma, biće evidentno da ovaj pokret nije dostigao svoj puni zamah sve do sredine osamdesetih... otprilike od 1884.

vlast uz pomoć gomile, ali se ispostavilo da je prekasno. Buržoazija je uspjela da poruši nacionalnu državu, ali je time izvojevala Pirovu pobjedu; gomila se pokazala sasvim sposobnom da sama vodi politiku i likvidirala je buržoaziju zajedno sa svim drugim klasama i institucijama.

I: Ekspanzija i nacionalna država

EKSPANZIJA JE SVE , rekao je Sesil Roudz i pao u očajanje, jer je svake noći nad glavom video te zvezde... te beskrajne sveteve koje mi nikada nećemo dosegnuti. Anektirao bih planete kad bih mogao. ² On je otkrio pokretački princip ove nove, imperijalističke ere (za manje od dve decenije britanski kolonijalni posedi porasli su za 4,5 miliona kvadratnih milja i 66 miliona stanovnika, francuska nacija je dobila 3,5 miliona kvadratnih kilometara i 26 miliona ljudi, Nemačka je izvojevala novo carstvo od milion kvadratnih milja i 13 miliona domorodaca, a Belgija je preko svog kralja pribavila 900.000 kvadratnih milja sa 8,5 miliona žitelja);³ a ipak je u trenutku prosvetljenja Roudz istoga trenutka spoznao unutrašnje ludilo imperijalističke ere i njenu oprečnost *condicio humana*. Prirodno, ni spoznaja ni rastuzenost nisu promenili njegovu politiku. On nije imao koristi od trenutaka prosvetljenja, pa je zato prevazišao čak i normalne kapacitete ambicioznog biznismena sa izrazitom tendencijom ka megalomaniji.

Svetska politika je za naciju ono što je magalomanija za pojedinca,⁴ rekao je Ojgen Rihter (voda Nemačke progresivne partije) otprilike u istom istorijskom trenutku. Ali kad se on u Rajhstagu usprotivio Bizmarkovom predlogu da se podrže privatne kompanije u osnivanju trgovine i pomorskih stanica, jasno je pokazao da savremene ekonomske potrebe nacije razume još i manje od Bizmarka. Izgledalo je kao da su oni koji se protive imperijalizam ili ga ignorišu kao Ojgen Rihter u Nemačkoj ili Gledston u Engleskoj ili Klemanso u Francuskoj izgubili dodir sa stvarnošću i da ne shvataju da su trgovina i ekonomija već uplele njihove nacije u svetsku politiku. Nacionalni princip je vodio u provincijalno neznanje. Bitka koju je vodio razum bila je izgubljena.

Svaki državnik koji se uporno protivio imperijalističkoj ekspanziji uspeo je samo da je obuzdava i da napravi konfuziju. Tako je Bizmark 1871.

² S. Gertrude Millin, *Rhodes*, London, 1933, p. 138.

³ Ove su brojke citirane prema Carlton J. H. Hayes, *A Generation od Materialism*, New York, 1941, p. 237. i pokrivaju period od 1871. do 1900. Vidi takođe Hobson *op. cit.*, p. 19: tokom 15 godina, nekih 3,75 miliona kvadratnih milja dodato je Britanskoj imperiji, 1 milion kvadratnih milja sa 14 miliona stanovnika Nemcima, 3,5 miliona kvadratnih milja sa 37 miliona stanovnika Francuzima.

⁴ vidi Ernst Hasse, *Deutsche Weltpolitik*, Flugschriften des Alldeutschen Verbandes, No. 5, 1897, p. 1.

odbacio ponudene francuske posede u Africi kao zamenu za Alzas i Lorenu, a dvadeset godina kasnije je pribavio Helgoland od Velike Britanije u zamenu za Ugandu, Zanzibar i Vitu dva kraljevstva za kadu, kao što su mu rekli nemački imperijalisti, ne bez prava. Tako se osamdesetih Klemanso suprotstavio imperijalističkoj struji u Francuskoj kada je ova želela da pošalje ekspedicione vojne trupe u Egipat protiv Britanaca, a trideset godina kasnije je predao mosulska naftna polja Engleskoj radi francusko-britanskog saveza. Tako je Kromer optužio Gledstona u Egiptu da nije čovek kome bi bezbedno mogla da se poveri sudbina britanske imperije.

Ti državnici, koji su razmišljali prvenstveno u smislu uspostavljanja nacionalne teritorije, bili su sumnjičavi prema opravdanosti imperijalizma s prigovorom da se u njemu sadržavalo mnogo više od toga što su zvali prekomorske avanture. Znali su pre po instinktu nego po razumevanju da taj novi ekspanzionistički pokret, u kome je patriotizam... najbolje izražen u sticanju novca (Hube-Šlajden) a nacionalna zastava trgovinski bilans (Roudz), može samo da uništi celinu nacionalne države. Osvajanje kao i izgradnja imperije su bili na zlom glasu, i to sa veoma dobrim razlogom. Uspešno su ih izvodile jedino vlade koje su, kao Rimska republika, bile zasnovane prvenstveno na pravu, tako da je posle osnivanja moglo da dođe do integracije najraznorodnijih naroda, pošto se i na njih primenjivalo opšte pravo. Nacionalnoj državi, međutim, zasnovanoj na aktivnom pristanku homogene populacije na svoju vladu (*le plébiscite de tous les jours*),⁵ nedostajao je takav ujedinjujući princip, i ona bi u slučaju osvajanja morala više da asimilira nego da integriše, da iznudi pristanak više nego da sprovede pravdu: morala bi da degeneriše u tiraniju. Još Robespjer je bio sasvim svestan toga kada je uzviknuo: *Périssent les colonies si elles nous en coûtent l honneur, la liberté.*

Ekspanzija kao stalni i najviši cilj politike središnja je ideja imperijalizma. Pošto ne povlači sobom ni privremeno pljačkanje niti trajniju asimilaciju osvojenog, ona je potpuno nov koncept u dugoj istoriji političke misli i delanja. Razlog te iznenađujuće originalnosti iznenađujuće jer su potpuno novi koncepti veoma retki u politici jeste jednostavno to što ovaj koncept zapravo uopšte nije politički, već ima svoje poreklo u carstvu poslovne špekulacije, gde je ekspanzija značila stalno širenje industrijske proizvodnje i ekonomskih transakcija karakterističnih za devetnaesti vek.

U ekonomskoj sferi je ekspanzija primeren koncept, jer je industrijski rast bio realnost. Ekspanzija je značila porast stvarne proizvodnje robe za upotrebu i potrošnju. Procesi proizvodnje su isto tako neograničeni kao i

⁵ Ernest Renan u klasičnom eseju *Qu est-ce qu'une nation?*, Paris, 1882, ističe stvarni pristanak, želju da se živi zajedno, volju da se dostojno sačuva zajedničko nasleđe, kao glavne elemente koji okupljaju pripadnike jednog naroda tako da oni formiraju naciju. Prevod citiran iz *The Poetry of the Celtic Races, and other Studies*, London, 1896.

sposobnosti čoveka da stvara svoj svet, da ga uspostavlja, oprema i poboljšava. Kada su se proizvodnja i ekonomski rast usporili, njihovo ograničenje nije bilo toliko ekonomske koliko političke prirode, utoliko što je proizvodnja zavisila od mnogih različitih naroda koji su te proizvode koristili a bili su organizovani u veoma različite državne zajednice.

Imperijalizam je rođen kada je klasa vladajuća u kapitalizmu ustala protiv ograničenja ekonomske ekspanzije samo na teritoriju sopstvene nacije. Buržoazija se okrenula politici iz ekonomskih razloga; jer ako nije htela da se odrekne kapitalističkog sistema proizvodnje, čiji je unutarnji zakon stalan ekonomski rast, morala je da nametne taj zakon svojim domaćim vladama i da proklamuje ekspanziju kao krajnji politički cilj spoljne politike.

Parolom ekspanzija radi ekspanzije buržoazija je pokušala, a delimično i uspela, da ubedi svoje nacionalne vlade da stupe na put svetske politike. Na trenutak je izgledalo da je nova politika našla svoja prirodna ograničenja i ravnotežu u samoj činjenici da je nekoliko naroda istovremeno i kompetitivno započelo ekspanziju. Još uvek bi imperijalizam u početnim stupnjevima mogao da se opiše kao borba suparničkih carstava i da se odvoji od ideje carstva u antičkom i srednjovekovnom svetu [koja je bila] ideja federacije država, pod zajedničkom vlašću, koja pokriva... celokupni poznati svet.⁶ Ipak, takvo takmičenje bilo je jedan od mnogih ostataka prošle ere, ustupak tom još uvek vladajućem nacionalnom principu po kojem je čovečanstvo porodica naroda koji se takmiče za prevlast; po liberalnom uverenju, opet, to takmičenje će automatski postaviti sopstvene granice kao faktor stabilnosti pre nego što jedan takmac likvidira sve ostale. Ova srećna ravnoteža, međutim, nije bila baš nužan proizvod tajanstvenih ekonomskih zakona, već se snažno oslanjala na političke i još više na policijske institucije koje treba da spreče takmičare da upotrebe pištolje. Teško je pretpostaviti kako bi na bilo koji drugi način moglo da se završi takmičenje između do zuba naoružanih poslovnih koncerna imperija osim pobedom jednog a smrću svih ostalih. Drugim rečima, takmičenje više nije bilo princip politike već princip ekspanzije, a isto mu je toliko bila strašno potrebna politička moć radi uspostavljanja kontrole i ograničenja.

Nasuprot ekonomskoj strukturi, politička struktura ne može da se beskrajno širi, jer se ne zasniva na ljudskoj proizvodnji, koja je, zaista, neograničena. Od svih oblika vladanja i organizovanja, nacionalna država je najmanje prikladna za neograničen rast, jer ni iskrena saglasnost u njenoj bazi ne može da se širi beskrajno, a samo je retko i teško zadobijena od pokorenih naroda. Nijedna nacionalna država ne bi čiste savesti uopšte mogla da pokorava strane narode, pošto takva svest može da se opravda samo

⁶ Hobson, *op. cit.*

uverenjem da je pokoravanje zapravo nametanje superiornog zakona varvarima.⁷ Nacija je, međutim, svoj zakon shvatala kao izdanak jedinstvene nacionalne biti koji nije pravovažan izvan sopstvenog naroda i granica sopstvene teritorije.

Gde god se pojavila kao osvajač, nacionalna država je među pokorenima budila nacionalnu svest i želju za suverenitetom, osujećujući na taj način sve prave napore u izgradnji imperije. Tako su Francuzi uključili u maticu Alžir kao pokrajinu, ali nisu uspeli da nametnu sopstvene zakone arapskom narodu. Nastavili su da poštuju postojeći lokalni zakon i dodelili su svojim arapskim građanima lični status, stvarajući tako besmisleni hibrid nominalno francuske teritorije, koja je zakonski isto toliko deo Francuske koliko i *Département de la Seine*, ali čiji stanovnici nisu francuski građani.

Rani britanski graditelji imperije, uzdajući se u osvajanje kao stalan metod vladavine, uopšte nisu mogli da inkorporišu svoje susede Irce u raštrkanu strukturu Britanske imperije ili Britanskog komonvelta nacija; kada je, nakon poslednjeg rata, Irskoj dodeljen status dominiona i ona bila pozdravljena kao prava članica Britanskog komonvelta, to je takode bio promašaj, iako možda manje očigledan. Najstariji posed i najnoviji dominion je jednostrano otkazao svoj dominionski status (1937) i zaoštrio sve odnose sa engleskom nacijom kada je odbio da učestvuje u ratu. Pošto je propustila da uništi Irsku (Česterton), engleska vladavina putem stalnog osvajanja nije toliko podstakla sopstveni dremovni genije imperijalizma⁸ koliko je probudila duh nacionalnog otpora u Ircima.

Nacionalna struktura Ujedinjenog kraljevstva onemogućila je brzu asimilaciju i inkorporaciju osvojenih zemalja; Britanski komonvelt nije nikada bio komonvelt nacija, već naslednik Ujedinjenog kraljevstva, jedna nacija koja se raširila po celom svetu. Disperzija i kolonizacija nisu proširile političku strukturu već su je presadile, a ishod je bio taj da su članovi novog federativnog tela ostali čvrsto vezani za svoju zajedničku matičnu zemlju iz opravdanog razloga zajedničke prošlosti i zajedničkog zakona. Irski primer dokazuje koliko je Ujedinjeno kraljevstvo bilo nepodesno za

⁷ Ovu nečistu savest koja proizlazi iz vere u pristanak kao osnove svih državnih organizacija vrlo dobro je opisao Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925*, Boston-New York, 1934, u raspravi o britanskoj politici u Egiptu: "Opravdanje na eg pristustva u Egiptu i dalje se ne zasniva na pravu osvajanja koje se da braniti, ili na sili, već na na em sopstvenom verovanju u element pristanka. Taj element 1919. nije postojao ni u jednoj artikulisanjoj formi. Egipatskom pobunom marta 1919. bio je radikalno osporen.

⁸ Kao to je to rekao lord Solzberi, radujući se porazu Gledstonovog prvog *Home Rule Bill-a*. Tokom sledećih dvadeset godina konzervativne a to je u to vreme bila imperijalistička vladavine (1885-1905), englesko-irski sukob ne samo da nije re en već je postao mnogo akutniji. Vidi takode Gilbert K. Chesterton, *The Crimes of England*, 1915, p. 57 ff.

izgradnju imperijalne strukture u kojoj bi mnogi različiti narodi mogli zadovoljno da žive zajedno.⁹ Britanski narod je pokazao da nije vešt u rimskoj umetnosti izgradnje imperije, već da sledi grčki model kolonizacije. Umesto osvajanja i nametanja sopstvenog zakona stranim narodima, engleski kolonisti su se na sve četiri strane sveta naseljavali na neosvojenim teritorijama, a ostajali su članovi iste britanske nacije.¹⁰ Ostaje da se vidi da li će federativna struktura Komonvelta, zadivljujuće izgrađena na realnosti jedne nacije raspršene svuda po svetu, biti dovoljno elastična da uravnoteži teškoće nacije koje iskrsavaju same po sebi u gradnji imperije i da za stalno prizna nebritanske narode kao prave partnere u preduzeću Komonvelta. Sadašnji status Indije kao dominiona status, uzgred rečeno, koji su indijski nacionalisti tokom rata glatko odbili često se smatrao privremenim i prelaznim rešenjem.¹¹

Od propasti Napoleonovog sna, očita je duboka protivrečnost između nacionalne državne zajednice i osvajanja kao političkog obrasca. Zahvaljujući tom iskustvu, a ne iz čovekoljubivih uverenja, osvajanje je od tada zvanično osuđivano i igralo je minornu ulogu u rešavanju graničnih sporova. Napoleonov neuspeo pokušaj da ujedini Evropu pod francuskom zas-

⁹ Za to u početnim fazama nacionalnog razvoja Tjudori nisu uspeli da pripoje Irsku Velikoj Britaniji kao to je Valoa uspeo da pripoji Bretanju i Burgundiju Francuskoj, to je jo uvek zagonetka. Možda je, međutim, sličan proces brutalno prekinuo Kromvelov režim koji je Irsku retirirao kao veliki komad plena koji treba podeliti svojim slugama. U svakom slučaju, posle Kromvelove revolucije, koja je bila toliko presudna za formiranje britanske nacije kao to je Francuska revolucija postala za Francusku, Ujedinjeno kraljevstvo je već postiglo onaj stepen zrelosti posle koga uvek dolazi do opadanja moći asimilacije i integracije koju nacionalna država ima samo u početnim stupnjevima. Ono to je tada sledilo bila je, zapravo, jedna druga tužna priča prisile (koja) nije bila nametnuta da bi ljudi mogli smireno da žive već da mogu smireno da umru. (Chesteron, *op. cit.*, p. 60).

Za istorijski pregled irskog pitanja koji sadrži i skora nji razvoj, koristi izvanrednu, nepri- strasnu studiju Nicholas Mansergh, *Britain and Ireland (u Longmans Pamphlets on the British Commonwealth, London, 1942).*

¹⁰ Vrlo je karakteristična sledeća tvrdnja koju je J. A. Froude dao malo pre početka imperi- jalističke ere: Neka jedanput za svagda bude jasno da Englez koji je emigrirao u Kanadu ili na Rt ili u Australiju ili Novi Zeland nije proigrao svoju nacionalnost, da je on jo uvek na engleskom tlu isto koliko i u Devon ajru ili Jork iru, i da će ostati Englez dok je Engleske imperije; i kad bismo potro ili četvrtinu sume koja je potonula u močvarama na Balaklavi za slanje i nastanjivanje dva miliona na ih ljudi u tim kolonijama, to bi su tinskoj snazi zemlje vi e doprinelo od svih ratova u koje smo se uplitali od Ažinkura do Vaterloa. Citirano prema Robert Livingston Schuyler, *The Fall of the Old Colonial System*, New York, 1945, p. 280-81.

¹¹ Eminentni južnoafrički pisac Jan Disselboom izrazio je bez ikakvog uvijanja držanje naroda Komonvelta o ovom pitanju: Velika Britanija je samo partner u koncernu... u kom svi imaju isto nacionalno poreklo... Oni delovi imperije naseljeni rasama za koje ovo ne važi, nikada nisu bili partneri u ovom koncernu. Oni su bili privatno vlasni tvo nadmoćnog part- nera... Možete imati belu dominaciju ili možete imati dominion Indije, ali ne možete imati oba. (Citirano iz A. Carhill, *The Lost Dominion*, 1924.)

tavom bio je jasan pokazatelj da osvajanje jedne nacije vodi ili do buđenja svesti osvojenog naroda, pa tako i do pobune protiv osvajača, ili do tiranije. No iako tiranija može uspešno da vlada stranim narodima, jer ona ne traži ničiju saglasnost, ona na vlasti može da se održi samo ako razori pre svega nacionalne institucije sopstvenog naroda.

Francuzi su, za razliku od Britanaca i drugih nacija Evrope, u skorije vreme zaista pokušali da kombinuju *ius* i *imperium* i da izgrade carstvo u starorimskom duhu. Sami su najzad pokušali da iz nacionalne države razviju imperijalnu državnu strukturu, verovali su da francuska nacija maršira... da širi dobra francuske civilizacije ; želeli su da uključe prekomorske posede u nacionalno telo, tretirajući osvojene narode i... kao braću i kao podređene braću po zajedničkoj francuskoj civilizaciji, a podređene po tome što su učenici francuske prosvetljenosti i sledbenici Francuske kao predvodnice.¹² To je delimično sprovedeno kada su obojeni poslanici zauzeli mesta u Francuskom parlamentu i kada je Alžir proglašen departmanom Francuske.

Rezultat ovog smelog poduhvata bila je naročito okrutna eksploatacija prekomorskih poseda u ime nacije. Nasuprot svim teorijama, francuska imperija se zapravo razvila pod parolom nacionalne odbrane¹³ i kolonije su smatrane zemljama vojnika koji mogu da stvore *force noire* radi zaštite stanovnika Francuske od nacionalnih neprijatelja. Poenkareova slavna fraza iz 1923, Francuska nije zemlja od četrdeset miliona ljudi, to je zemlja stotine miliona , ukazuje jednostavno na otkriće da se topovsko meso može stvoriti metodama masovne proizvodnje .¹⁴ Klemanso je 1918. za mirovnim stolom tvrdio da mu je stalo samo do neograničenog prava na sakupljanje crnih trupa koje će pomoći u odbrani francuske teritorije u Evropi ako bi Nemačka u budućnosti napala Francusku,¹⁵ ali on nije spasao francusku naciju od nemačke agresije, što sada na nesreću znamo, iako je generalštab izveo njegov plan; međutim zadao je smrtni udarac još uvek neizvesnoj mogućnosti stvaranja Francuske imperije.¹⁶ U poređenju

¹² Ernest Baker, *Ideas and Ideals of the British Empire*, Cambridge, 1914, p. 4.

Vidi takode vrlo dobre uvodne napomene o osnovanju francuskog carstva u *French Colonial Empire* (u *Information Department Papers* No. 25, koje je objavio Royal Institute of International Affairs, London, 1941), p. 9 ff. Cilj je da se kolonijalni narodi asimiluju u francuski narod ili ih, tamo gde to nije moguće, treba udružiti u veoma primitivne zajednice, udružiti ih tako da razlike između *la France métropole* i *la France d'outremer* sve vi e bude geografska a ne suštinska.

¹³ vidi Gabirel Hanotaux, *Le Général Mangin* u *Revue des Deux Mondes* (1925), Tome 27.

¹⁴ W. P. Crozier, *France and her Black Empire* , u *New Republic*, January 23, 1924.

¹⁵ David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, New Haven, 1939, I, 362 ff.

¹⁶ Sličan poku aj brutalne eksploatacije prekomorskih poseda u korist nacije su izvr ili Holandani u Holandskim Antilima po to je Napoleonova propast vratila holandske kolonije

sa ovim slepim očajničkim nacionalizmom, britanski imperijalisti su, naglašujući se oko mandatnog sistema, izgledali kao zagovornici ideje o samoopredeljenju. I to uprkos činjenici što su indirektnom vladavinom odmah počeli da zloupotrebljavaju mandatni sistem, metod koji administratoru dozvoljava da vlada narodom ne direktno već posredno, putem njihovih plemenskih i lokalnih vlasti.¹⁷

Britanci su pokušali da se spasu opasne protivrečnosti svojstvene nacionalnom pokušaju izgradnje imperije tako što su pokorenim narodima ostavljali njihove kulturne, verske i pravne tekovine, tako što su ostajali po strani i uzdržavali se od širenja britanskog zakona i kulture. To nije sprečilo domaće stanovništvo da razvije nacionalnu svest i da zahteva suverenitet i nezavisnost iako je ponešto usporilo taj proces. Ali je sve to strahno ojačalo imperijalističku svest o suštinskoj, ne samo privremenoj superiornosti čoveka nad čovekom, o višim i nižim vrstama. To je posle razjarivalo borbu podređenih naroda za slobodu i sprečavalo ih da uvide nepobitne koristi od britanske vladavine. Zbog same uzdržanosti vladinih službenika koji, uprkos iskrenom poštovanju prema domaćem stanovništvu kao narodu, a čak u nekim slučajevima ljubavi prema njima,... skoro do poslednjeg čoveka nisu verovali da oni jesu ili će biti sposobni da imaju samoupravu bez nadzora,¹⁸ domoroci su samo mogli da zaključue da njih isključuju i zauvek odvajaju od ostatka čovečanstva.

Imperijalizam nije isto što i izgradnja imperije i ekspanzija nije osvajanje. Britanski osvajači, stari kršioци zakona u Indiji (Berk), imali su malo zajedničkog sa britanskim izvoznicima novca ili vladinim službenicima koji su upravljali indijskim narodima. Da su se ovi imalo promenili od vla-

---

veoma osiroma enoj matičnoj zemlji. Sredstvima prisilnog kultivisanja urođenici su bili svedeni na robove u korist vlade u Holandiji. Multatulijev *Max Havelaar*, prvi put objavljen ezdesetih godina prošlog veka, ciljao je na vladu kod kuće a ne na službe u inostranstvu. (Vidi de Kat Angelino, *Colonial Policy*, Tom II, *The Dutch East Indies*, Chicago, 1931, p. 45.)

Ovaj je sistem brzo napušten i Holandski Antili su za trenutak postali predmet divljenja svih kolonizatorskih nacija (Ser Hesketh Bell, preda nji guverner Ugande, severne Nigerije itd., *Foreign Colonial Administration in the Far East*, 1928. Part I). Holandski metodi imaju mnogo sličnosti sa francuskim: davanje statusa Evropljana zaslužnim urođenicima, uvođenje evropskog školskog sistema i druga sredstva postepene asimilacije. Holandani su tako postigli isti rezultat: jak nacionalni pokret za nezavisnost među pokorenim narodom.

U sadašnjem proučavanju se previdaju holandski i belgijski imperijalizam. Prvi je čudna i promenljiva mešavina francuskih i engleskih metoda; drugi je priča ne o ekspanziji belgijske nacije ili čak belgijske buržoazije, već o ekspanziji belgijskog kralja lično, koju ne kontroliše bilo koja vlada i koja nije u vezi ni sa jednom drugom institucijom. I holandski i belgijski oblik imperijalizma su atipični. Holandija se nije razvijala tokom osamdesetih godina, već je samo učvrstila i modernizovala svoje stare posede. Neverovatna zverstva počinjena u Belgijskom Kongu, s druge strane, nudila bi isušiv i nepravičan primer o onome što se u celini događalo u prekomorskim posedima.

¹⁷ Ernest Baker, *op. cit.*, p. 69.

¹⁸ Selwyn James, *South of the Kongo*, New York, 1943, p. 326.

davine dekretima do uspostavljanja zakona, mogli su postati graditelji imperije. Poenta je, međutim, u tome što engleska nacija nije za to bila zainteresovana i teško da bi ih podržala. Ovako, iza imperijalistički nastrojenih biznismena došli su državni činovnici koji su želeli da Afrikanac ostane Afrikanac, dok je mnogo onih koji još nisu bili prerasli ono što je Harold Nikolson jednom nazvao njihovim dečaćkim idealima¹⁹ želelo da Afrikancima pomogne da postanu bolji Afrikanci²⁰ ma šta to značilo. Ti biznismeni ni u kom slučaju nisu bili spremni da primene upravni i politički sistem svoje zemlje na zaostalo stanovništvo²¹ i da vežu raštrkane posede britanske krune za englesku naciju.

Nasuprot istinski imperijalnim strukturama, gde su institucije matične zemlje na različite načine integrisane u imperiju, za imperijalizam je karakteristično da nacionalne institucije ostaju odvojene od kolonijalne uprave iako im je dozvoljeno da ih kontrolišu. Stvarna motivacija za tu podvojenost je bila čudna mešavina arogancije i poštovanja: nova arogancija administratora suočenih sa zaostalim stanovništvom ili nižim vrstama, i poštovanje koje su staromodni državnici u matici gajili prema svakoj naciji, smatrajući da nijedna nacija nema prava da uspostavlja svoj zakon nad stranim narodom. U samoj prirodi stvari je da je arogancija postala sredstvo vladavine, a respektovanje koje je ostalo u potpunosti negativno, nije stvorilo nov modus zajedničkog života, već je jedino uspelo da donekle ograniči nemilosrdnu imperijalističku vladavinu dekretima. Zdravim ograničavanjima nacionalnih institucija i političara duguju se sve one beneficije koje su neevropski narodi, nakon svega i uprkos svemu, mogli da izvuku iz zapadne dominacije. Ali kolonijalne službe nisu nikada prestale da protestuju protiv mešanja neiskusne većine nacije koja je pokušala da pritisne iskusnu manjinu imperijalističku upravu u pravcu imitacije,²² zapravo, na vladavinu u skladu sa opštim merilima pravde i slobode koja su vladala kod kuće.

Zaštitni znak moderne istorije je postalo to što je pokret ekspanzije radi ekspanzije rođen u nacionalnim državama koje su više od svih drugih državnih tvorevina bile određene teritorijalnim granicama i limitima u onome što je moguće osvojiti, primer očigledno apsurdnog dispariteta između uzroka i posledice. Strašna konfuzija moderne istorijske terminologije je nuzproizvod ovih dispariteta. Praveći poređenja sa antičkim carstvima, br-

¹⁹ O tim dečaćkim idealima i njihovoj ulozi u britanskom imperijalizmu vidi poglavlje VII. Kako su se oni razvili i kultivisali opisao je Rudyard Kipling u *Stalky and Company*.

²⁰ Ernest Baker, *op. cit.*, str. 150.

²¹ Lord Cromer, *The Government of Subject Races*, u *Edinburgh Review*, January, 1908.

²² *Ibid.*

kajući ekspanziju sa osvajanjem, previđajući razliku između komonvelta i imperije (koju su preimperijalistički historičari označavali kao razliku između plantaža i poseda ili između kolonija i zavisnih teritorija, ili, nešto kasnije, kolonijalizma i imperijalizma)²³, drugim rečima, previđajući razliku između izvoza (britanskog) naroda i izvoza (britanskog) novca²⁴, historičari su pokušali da preskoče uznemiravajuću činjenicu da na taj način mnoga važna dešavanja u modernoj istoriji izgledaju kao drastične posledice bezazlenih uzroka.

Suočeni sa prizorom nekolicine kapitalista kako po celoj zemaljskoj kugli rukovode svojim grabljivim istraživanjem novih mogućnosti za ulaganje i kako privlače želju za profitom prebogatih i kockarski instinkt previše siromašnih, savremeni historičari žele da zaognu imperijalizam starom veličinom Rima i Aleksandra Velikog, veličinom koja bi sva kasnija dešavanja kao humanija učinila podnošljivijim. Nesrazmera između uzroka i posledice je izneverena u čuvenoj i na žalost istinitoj primedbi da je britanska imperija stečena u naletu rasejanosti; to je postalo bolno očigledno onda kad je demokratski svet morao da otpočne čitav jedan svetski rat da bi se rešio Hitlera, što je bilo sramno upravo po tome što je bilo komično. Nešto slično izašlo je na videlo tokom Drajfusove afere, kada su najbolji elementi u naciji bili potrebni da bi zaključili borbu koja je počela kao groteskna zavera a završila se kao farsa.

Jedina veličina imperijalizma leži u tome što nacija gubi bitku protiv njega. Tragedija te malodušne opozicije nije bila u tome što su novi imperijalistički biznismeni mogli da kupe mnoge nacionalne predstavnike. Od korupcije je mnogo gora bila činjenica da su nepodmitljivi bili ubeđeni da je imperijalizam jedini način da se vodi svetska politika; pošto su pomorska mesta i pristup sirovinama bili zaista potrebni svim nacijama, oni su počeli da veruju da aneksija i ekspanzija rade za spas nacije, ne shvatajući osnovnu razliku između starog osnivanja trgovinskih i pomorskih mesta radi trgovine i nove politike ekspanzije. Poverovali su Sesilu Roudzu kad im je rekao neka vas probudi činjenica da ne možete živeti ako nemate

²³ Prvi naučnik koji je upotrebio termin imperijalizam da bi jasno razdvojio Imperiju od Komonvelta bio je J. A. Hobson. Ali su tinska razlika je oduvek bila dobro poznata. Princip kolonijalne slobode na primer, koji su gajili svi liberalni britanski državnici posle Američke revolucije, uzimao se kao važeći sve dok je kolonije formirao britanski narod ili... procenat britanske populacije koji bi omogućio uvođenje britanskih predstavničkih institucija. Vidi Robert Livingston Schuyler. *op. cit.*, p. 236 ff.

U devetnaestom veku moramo razlikovati tri tipa prekomorskih poseda u okviru britanske imperije: naselja ili plantaže ili kolonije, kakve su Australija i dominioni; trgovinske stanice i posede kao što je Indija; i pomorske i vojne stanice kao što je Rt Dobre Nade, održavane zbog onih prvih. Svi ti posedi su u eri imperijalizma pretrpeli promenu u sistemu uprave i političkom značaju.

²⁴ Ernest Barker, *op. cit.*

svetsku trgovinu, vaša trgovina je svet i vaš život je svet, a ne Engleska, i da zato moraju da se bave ovim pitanjima ekspanzije i nepuštanja sveta.²⁵ Ne želeći to, ponekad i nehotice, ne samo da su postali sukrivci u imperijalističkoj politici, već su ih prve optužili i eksponirali zbog njihovog imperijalizma. Takav je bio slučaj Klemansoa koji je, zato što je bio tako očajnički zabrinut za budućnost francuske nacije, postao imperijalista, u nadi da će kolonijalno vojnosposobno stanovništvo zaštititi francuske građane od agresora.

Probudila se savest nacije, koju su predstavljali parlament i slobodna štampa, a u svim evropskim zemljama ju je osuđivala kolonijalna uprava bilo to u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Nemačkoj ili Holandiji. U Engleskoj je, da bi se napravila razlika između imperijalne vlade sa sedištem u Londonu, koju je kontrolisao parlament, i kolonijalne uprave, taj uticaj bio nazvan imperijalnim činiocem, čime su imperijalizmu pripisane vrednosti i ostaci pravde koje je on tako žestoko pokušavao da odstrani.²⁶ Imperijalistički faktor je bio politički izražen u tvrdnji da Britanci ne samo što štite domaće stanovništvo već ga na izvestan način i zastupaju u Imperijalnom parlamentu.²⁷ Ovde su Englezi bili veoma blizu francuskom eksperimentu u izgradnji imperije, iako nikad nisu išli tako daleko da daju stvarno zastupništvo podređenom narodu. Ipak, oni su se očigledno nadali da nacija u celini može da predstavlja neku vrstu staratelja narodu koji je osvojila, i istina je da je redovno davala sve od sebe da spreči ono najgore.

Sukob između predstavnika imperijalnog faktora (koji bi pre trebalo zvati nacionalni činilac) i kolonijalne uprave provlači se kroz čitavu istoriju britanskog imperijalizma. Molitva koju je Kromer za vreme svoje uprave Egiptom uputio lordu Solzberiju 1896, spasi me od Engleskih ode-

²⁵ Millin, *op. cit.*, r. 175.

²⁶ Poreklo ove zamene teza verovatno leži u istoriji engleske vladavine u Južnoj Africi, i ide sve do vremena kada su lokalni guverneri Sesil Roudz i Džejmson upleli Imperijalnu vladu u Londonu, veoma protivno njenim namerama, u rat protiv Bura. U stvari je Roudz, ili još više Džejmson, bio apsolutni vladar teritorije tri puta veće od Engleske, kojom se može upravljati ne čekajući na nevoljan pristanak ili uljudnu kritiku glavnog poverenika, predstavnika Imperijalne vlade koja je zadržala samo nominalnu kontrolu. (Reginal Ivan Lovell, *The Struggle for South Africa 1875-1899*, New York, 1934, p. 194). A ono što se dogodilo na teritorijama na kojima je britanska vlada predala jurisdikciju lokalnom evropskom stanovništvu oslobođenom bilo kakvih tradicionalnih i konstitucionalnih ograničenja nacionalnih država, najbolje se može videti u tragičnoj priči Južnoafričke Unije, od sticanja njene nezavisnosti naovamo, to jest od vremena kada Imperijalna vlada nije više imala prava da se meša.

²⁷ Diskusija u Donjem domu maja 1908, između Čarlsa Dilka i Kolonijalnog sekretara je interesantan primer. Dilk je upozoravao protiv davanja autonomije kolonijama Krune jer bi to rezultiralo vladavinom belih plantažera nad obojenim radnicima. Njemu je rečeno da i urođenici imaju predstavnike u engleskom Donjem domu. Vidi G. Zoepfl, *Kolonien und Kolonialpolitik* in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*.

ljenja,²⁸ stalno je ponavljana sve dok ekstremna imperijalistička struja dvadesetih godina ovog veka naciju, i sve što je ona predstavljala, nije otvoreno optužila zbog toga što je pretio gubitak Indije. Imperijalisti su uvek bili duboko kivni što pred vladom Indije treba da opravdaju svoje postojanje, a pred javnim mnjenjem u Engleskoj svoju politiku; ova kontrola je onemogućila dalje sprovođenje onih mera masakra kolonijalne vlasti²⁹ koji su se, odmah po završetku Prvog svetskog rata, ponekad na drugom mestu isprobavali kao radikalna sredstva pacifikacije,³⁰ i koji su možda zaista mogli da spreče nezavisnost Indije.

Slično neprijateljstvo je vladalo u Nemačkoj između nacionalnih predstavnika i kolonijalne uprave u Africi. Godine 1897. Karl Peters je bio premešten sa svoga mesta u Nemačkoj Jugoistočnoj Africi i morao je da dà ostavku na vladinu službu zbog zverstava prema domaćem stanovništvu. Isto se dogodilo guverneru Cimereru. Godine 1905. plemenske poglavice su prvi put uputile pritužbe Rajhstagu, rezultat je bio da je nemačka vlada intervenisala tek kad su ih kolonijalni administratori bacili u zatvor.³¹

Isto se dogodilo sa francuskom upravom. Guverneri koje je uglavnom određivala vlada u Parizu bili su ili podređeni moćnom pritisku iz francuskih kolonija kao u Alžiru ili su jednostavno odbijali da sprovedu reforme u ophođenju sa domaćim stanovništvom, na šta su ih navodno podstakli slabi demokratski principi njihove vlade.³² Svuda su imperijalni administratori osetili da je kontrola nacije nepodnošljivi teret i pretnja njihovoj dominaciji.

I imperijalisti su bili potpuno u pravu. Oni su znali uslove modernog vladanja nad podređenim narodima bolje od onih koji su s jedne strane protestovali protiv vladavine putem dekreta i samovoljne birokratije, a s druge se nadali da će zauvek zadržati svoje posede na veću slavu nacije.

²⁸ Lawrence J. Zetland, *Lord Cromer*, 1923, p. 224.

²⁹ A. Carhill, *The Lost Dominion*, 1924, p. 41-42, 93.

³⁰ Insistiranje na pacifikaciji Bliskog Istoka opirno je opisao T. E. Lawrence u članku France, Britain and the Arabs koji je napisao za *The Observer* (1920). Početni uspeh treba pripisati Arapima, britanska pojačanja izlaze kao kaznene jedinice. Probijaju se ... prema svom objektu, koji su u međuvremenu bombardovali artiljerija, avioni ili torpedni čamci. Na kraju se možda selo spaljuje a oblast je umirena. Čudno da ne koristimo otrovni gas u ovim slučajevima. Bombardovanjem kuća možemo da povredimo žene i decu... Gasom bi se celo stanovništvo pobunjene teritorije moglo načisto izbrisati, a kao metod vlasti ne bi bilo nemoralnije od sada njegov sistema. Vidi T. E. Lawrence, *Letters*, edited by David Garnett, New York, 1939, p. 311. ff.

³¹ S druge strane je, Kolonijalni sekretar B. Dernburg 1910. morao da podnese ostavku jer se sukobio sa kolonijalnim plantažerima titeći domoroce. Vidi Mary E. Townsend, *Rise and Fall of Germany's Colonial System*, New York, 1930 i P. Leutwein, *Kämpfe um Afrika*, Lübeck, 1936.

³² Po rečima Leona Kejla preda nji general-guverner Madagaskara i Petenov prijatelj.

Imperijalisti su bolje znali od nacionalista da nacionalna država nije u stanju da izgradi imperiju. Oni su bili potpuno svesni da se nacionalni pohod i osvajanje drugih naroda, ako im se dozvoli da slede sopstvene zakone, završavaju usponom tih naroda do državnosti i porazom osvajača. Francuski metodi, međutim, koji su uvek pokušavali da kombinuju nacionalne aspiracije sa izgradnjom imperije, bili su mnogo manje uspešni od britanskih metoda, koji su posle osamdesetih godina prošlog veka bili otvoreno imperijalistički, iako ih je matična zemlja obuzdavala da bi sačuvala svoje nacionalne demokratske institucije.

II: *Vlast i buržoazija*

IMPERIJALISTI SU zapravo želeli ekspanziju političke vlasti bez osnivanja državne celine. Imperijalistička ekspanzija je bila reakcija na jednu čudnu vrstu ekonomske krize, preteranu proizvodnju kapitala i pojavu suvišnog novca, koji je bio rezultat prevelikih uštedovina i koji više nije mogao da bude produktivno investiran u okviru nacionalnih granica. Prvi put investiranje vlasti nije utrlo put investiranju novca, već je izvoz vlasti pokorno sledio izvoženje novca, pošto su nekontrolisana investiranja u udaljenim zemljama pretela da velike slojeve društva pretvore u kockare, da obrnu celu kapitalističku ekonomiju iz sistema proizvodnje u sistem finansijske špekulacije i da profit od proizvodnje zamene profitom od provizija. Decenija imperijalističke ere, sedamdesete godine prošlog veka, svedoči o nesvakidašnjem porastu prevara, finansijskih skandala i berzanskih špekulacija.

Pioniri u tom preimperijalističkom razvoju su bili oni jevrejski finansijeri koji su stekli bogatstvo izvan kapitalističkog sistema i koji su nacionalnim državama bili potrebni u što većem broju za međunarodno garantovane zajmove.³³ Sa čvrsto uspostavljenim poreskim sistemom koji je obezbeđivao čvrstu osnovu vladinih finansija, ova grupa je imala sve razloge da se plaši potpunog istrebljenja. Pošto su vekovima novac zarađivali putem provizija, bilo je prirodno da oni prvi imaju volju i pozvani su da posluže u plasiranju kapitala koji više nije mogao unosno da se investira na domaćem tržištu. Finansijeri-Jevreji sa međunarodnim vezama su zaista delovali kao naročito pogodni za međunarodne poslovne operacije.³⁴

³³ Za ovo i sledeće uporediti II poglavlje.

³⁴ Interesantno je da su svi raniji posmatrači imperijalističkog razvoja veoma snažno nagla avali ovaj jevrejski element, iako on jedva da je odigrao ikakvu ulogu u skorijoj literaturi. Posebno je u ovom pogledu vredno obratiti pažnju na J. A. Hobsonov razvoj, jer je on veoma pouzdan u posmatranju i veoma pošten u analizama. U prvom eseju koji je napisao o ovom predmetu, "Capitalism and Imperialism in South Africa" (u *Contemporary Review*

Štaviše, same vlade, čija je pomoć u nekom obliku bila potrebna za investiranje u udaljenim zemljama, su bile u početku sklonije dobro znanim jevrejskim finansijerima nego novajlijama u međunarodnim finansijama od kojih su mnogi bili avanturisti.

Pošto su finansijeri otvorili kanale izvoza kapitala suvišnom bogatstvu koje je bilo osuđeno na lenstvovanje unutar uskog okvira nacionalne proizvodnje, brzo je postalo očigledno da deoničarima na daljinu nije stalo da preuzmu strašne rizike adekvatne njihovim strašno uvećanim profitima. Finansijeri koji zarađuju na provizijama, čak i sa dobrovoljnom asistencijom države, nisu imali dovoljno moći da se od tih rizika osiguraju: samo je materijalna moć države mogla to da učini.

Čim je postalo jasno da bi izvoz novca morao biti praćen izvozom moći vladavine, pozicija finansijera uopšte, a jevrejskih finansijera posebno, bila je znatno oslabljena, a vođenje imperijalističkih poslovnih transakcija i preduzeća su postepeno preuzeli članovi domaće buržoazije. U tom smislu je veoma poučna karijera Sesila Roudza u Južnoj Africi, koji je, kao potpuni novajlija uspeo da za nekoliko godina istisne sa prvog mesta sve-moćne jevrejske finansijere. U Nemačkoj su Blajhredera, koji je 1885. još uvek bio partner u osnivanju *Ostafrikanische Gesellschaft*-a, istisnuli, zajedno sa baronom Hiršom, budući giganti *Siemens* i *Deutsche Bank*, četrnaest godina kasnije, kada je Nemačka otpočela izgradnju Bagdadske pruge. Nekako su se tako dobro poklopile vladina neodlučnost da dâ stvarnu vlast Jevrejima i jevrejska neodlučnost da se upuste u biznis sa političkom implikacijom da se, uprkos velikom bogatstvu jevrejskog lobija, uopšte nije razvila nikakva stvarna borba za vlast nakon što se završio početni stadijum kockanja i zarade od provizija.

Različite nacionalne vlade su sa zabrinutošću gledale na sve jaču tendenciju da se biznis transformiše u političku stvar i da se ekonomski interes jedne relativno male grupe poistoveti sa nacionalnim interesom kao takvim. Ali je izgledalo da je jedina alternativa izvozu vlasti bilo namerno žrtvovanje velikog dela nacionalnog bogatstva. Samo su širenjem državnih instrumenata nasilja mogla da se racionalizuju strana ulaganja i vra-

---

1900), rekao je: Najveći broj (finansijera) bili su Jevreji, jer su Jevreji međunarodni finansijeri *par excellence* i, iako govore engleski, najveći broj je kontinentalnog porekla... I li su tamo (u Transval) zbog novca a oni koji su do li prvi, i koji su najvi e napravili, zajednički su povukli svoje ljude, ostavljajući ekonomske očnjake u trupu plena. Zakačili su se za Rand... kao to su spremni da se zakače za svaku tačku na zemlji... Prvenstveno, oni su finansijskipekulanti koji zarade ne uzimaju iz istinskih plodova proizvodnje, čak ni iz tude proizvodnje, već iz konstrukcije, promocije i finansijske manipulacije . U Hobsonovoj kasnijoj studiji *Imperialism*, međutim, Jevreji se čak i ne pominju; u međuvremenu je postalo očigledno da su njihov uticaj i uloga bili privremeni i pomalo povr ni.

Za ulogu jevrejskih finansijera u Južnoj Africi vidi poglavlje VII.

³⁵ Svi dalji citati su, ako nije drugačije naznačeno, iz Hobbes, *Leviathan*.

tolomne špekulacije sa viškom kapitala, koje su prouzrokovale kockanje svim ušteđevinama, samo su tako ona mogla da se reintegrišu u ekonomski sistem nacije. Dražava je proširila svoju vlast jer je, imajući da bira između dugova većih nego što ekonomija ijedne države može da podnese i dobitaka većih nego što je ijedan narod prepušten sopstvenim mogućnostima mogao da sanja, ona mogla da izabere samo ovo drugo.

Prva posledica izvoza vlasti je bila ta što su državni instrumenti nasilja, policija i vojska, koji su u okviru nacije postojali pored drugih nacionalnih institucija koje su ih kontrolisale, bili odvojeni od države i unapređeni u položaj nacionalnih predstavnika u necivilizovanim ili nejakim zemljama. Ovde, u zaostalim regionima bez industrije i političke organizacije, gde se nasilje primenjivalo mnogo slobodnije nego u bilo kojoj zapadnoj zemlji, takozvanim zakonima kapitalizma bilo je zapravo dozvoljeno da kreiraju stvarnost. Prazna želja buržoazije da novac rađa novac kao što čovek rađa čoveka bila je samo ružan san sve dok je novac morao da prolazi dug put investiranja u proizvodnju; nije novac rađao novac već je čovek pravio stvari i novac. Tajna novog srećnog ispunjenja je bila upravo to što ekonomski zakoni više nisu stajali na putu pohlepi imućnih klasa. Novac je konačno mogao da rađa novac zato što je vlast potpuno prenebregavajući sve zakone, ekonomske kao i etičke, mogla da prisvoji bogatstvo. Tek kad je izvezeni novac uspeo da stimuliše izvoz vlasti, uspeo je da ispuni i zamisli svojih vlasnika. Jedino je neograničena akumulacija vlasti mogla da donese neograničenu stimulaciju kapitala.

Strane investicije, izvoz kapitala koji je počeo kao prinudna mera, postale su stalna crta svih ekonomskih sistema čim su bile zaštićene izvozom vlasti. Imperijalistički koncept ekspanzije, prema kojem je ekspanzija sama sebi cilj a ne privremeno sredstvo, pojavio se u političkoj teoriji kada je postalo očigledno da je širenje vlasti jedna od najvažnijih stalnih funkcija nacionalne države. Državni administratori nasilja su ubrzo formirali novu klasu unutar nacije pa su, iako je polje njihove aktivnosti bilo udaljeno od matice, vršili važan uticaj na svoju nacionalnu državu. Pošto oni nisu bili ništa do funkcioneri nasilja, mogli su da razmišljaju samo u smislu politike sile. Oni su bili prvi koji će kao klasa, podržani svojim svakodnevnim iskustvom, tvrditi da je osvajanje vlasti suština svake političke strukture.

Prevashodno nova crta ove imperijalističke političke fantazije nije mesto koje je ona davala nasilju, niti otkriće da je vlast jedna od suštinskih političkih realnosti. Nasilje je uvek bilo *ultima ratio* političke akcije a vlast je uvek bila vidljivi izraz upravljanja i vladanja. Ali ništa od toga nije nikada ranije bilo svesni cilj državne zajednice ili krajnji cilj ijedne određene politike. Jer vlast prepuštena sama sebi ne može da donese ništa drugo do još više vlasti, a nasilje koje se sprovodi radi vlasti (a ne radi zakona) pret-

vara se u destruktivni princip koji neće stati sve dok postoji bilo šta nad čim će se vršiti nasilje.

Protivrečnost sadržana u svakoj politici sile koja iz ovoga proističe prividno dobija smisao ako se razume u kontekstu zamišljenog permanentnog procesa koji nema drugog kraja ili cilja osim sebe samog. Tada provera onoga što se postiglo zaista može da postane besmislena i o vlasti se može misliti kao o stalnom, samonapajajućem motoru ukupne političke akcije što korespondira legendarnoj beskrajnoj akumulaciji novca koja rađa novac. Koncept neograničene ekspanzije koja sama može da ispuni nadu u neograničenu akumulaciju kapitala i prouzrokuje besciljnu akumulaciju vlasti, gotovo da onemogućava osnivanje novih država koja su do ere imperijalizma uvek bile posledica osvajanja. Zapravo, logična posledica je razaranje svih ljudskih zajednica, osvojenih naroda kao i naroda kod kuće. Jer svaka politička struktura, nova ili stara, prepuštena sama sebi, razvija stabilizujuće snage koje stoje na putu stalnoj transformaciji i ekspanziji. Tako se sve države pojavljuju kao privremene prepreke kad se na njih gleda kao na deo večne struje vlasti koja vremenom postaje sve jača.

Dok administratori sve veće vlasti u prethodnoj eri umerenog imperijalizma nisu čak ni pokušali da inkorporiraju osvojene teritorije, dok su oni čuvali postojeće zaostale političke zajednice kao prazne ruine prošlog života, njihovi totalitarni naslednici raspustili su i razorili sve politički stabilizovane strukture, sopstvene kao i drugih naroda. Sam izvor nasilja načinio je od slugu gospodare ne davši im gospodarski prerogativ: mogućnost stvaranja nečeg novog. Monopolistička koncentracija i užasna akumulacija nasilja kod kuće učinile su sluge aktivnim posrednicima u razaranju, dok totalitarna ekspanzija konačno nije postala sila koja razara naciju i narod.

Vlast je postala suština političke akcije i centar političke misli čim se odvojila od državne zajednice kojoj je trebalo da služi. Za to je, istina, zaslužan prevashodno ekonomski faktor. Ali uvođenje vlasti kao jedinog sadržaja politike i ekspanzija kao njen jedini cilj teško da bi mogli da naiđu na tako opšte odobravanje, niti bi razaranje nacionalne države moglo da naiđe na toliko slab otpor da nije tako savršeno odgovorilo na skrivene želje i tajna uverenja ekonomski i društveno nadmoćnih klasa. Imperijalizam je politički emancipovao buržoaziju koju su njena nezainteresovanost za državne poslove, ali i nacionalna država tako dugo isključivali iz vlasti.

Imperijalizam se pre mora smatrati prvim stepenom u političkoj vlasti buržoazije nego poslednjim stepenom kapitalizma. Dobro je poznato da su aspiracije imućne klase na vlast bile male i da je ona bila sasvim zadovoljna svakim tipom države kojoj se može poveriti zaštita prava poseda. Za nju je, zaista, država uvek bila samo dobro organizovana policijska snaga. Čudna posledica ove lažne skromnosti, međutim, bila je izolovanje cele

građanske klase od državne politike; njeni pripadnici su suštinski bili privatne ličnosti pre nego subjekti u monarhiji ili građani u republici. Ta privatnost i prvenstveno bavljenje zarađivanjem novca razvili su niz obrazaca ponašanja vidljivih u onim izrekama koje izviru iz iskustava učesnika društvene utakmice – nema većeg uspeha od uspeha, sila zakona menja, interes je uvek u pravu.

Kada je, u eri imperijalizma, biznismen postao političar i bio proglašen za državnika, dok su državnici uzimani ozbiljno samo ako su govorili jezikom uspešnih biznismena i razmišljali u kontinentima, ovi privatni principi i sredstva postepeno su se transformisali u pravila i principe vođenja javnih poslova. Značajna je činjenica u tom procesu prevrednovanja starih vrednosti, koji je počeo tokom prošlog veka i još uvek traje, što je on započeo primenom buržoaskih uverenja na inostrane poslove i tek je polako proširivan na unutrašnju politiku. Zato te nacije gotovo da nisu ni bile svesne da se bezobzirnost, koja je prevladala u životu kod kuće i naspram koje je državna zajednica uvek morala da odredi sebe i svoje građane pojedinačno, spremala da se uzdigne do nivoa javno priznatog političkog principa.

Značajno je da se moderni vlastodršci potpuno slažu sa filozofijom jedinog velikog mislioca koji se ikad usudio da javno dobro izvodi iz privatnog interesa i koji je radi privatnog dobra zamislio i u glavnim crtama prikazao Komonvelt čija bi osnova i glavni cilj bila akumulacija vlasti. Hobs je svakako jedini veliki filozof na koga buržoazija s pravom i ekskluzivno može da polaže pravo, iako njegove principe buržoazija dugo nije priznavala. Hobs'ov *Levijatan* izložio je jedinu političku teoriju prema kojoj država nije zasnovana na nekoj vrsti konstitutivnog zakona – bilo božanskog zakona, zakona prirode, ili zakona društvenog ugovora – koji određuje šta je ispravno a šta je pogrešno u interesima pojedinaca uz poštovanje javnih poslova, već je zasnovana na samim ličnim interesima, tako da je privatni interes isto što i javni.³⁶

Teško da postoji ijedna buržoaska moralna norma koja nije bila anticipirana nenadmašnom veličanstvenošću Hobsove logike. On daje skoro potpunu sliku ne Čoveka, već buržoaskog čoveka, analizu koja za tri stotine godina nije ni zastarela niti nadmašena. Razum ... je samo Proračunavanje, slobodni Subjekt, slobodna Volja... (su) reči ... bez značenja; tako reći apsurd. Biće bez razuma, bez sposobnosti da dođe do istine i bez slo-

³⁶ Dosta je značajno to što se ova identifikacija poklapa sa totalitarnom pretenzijom da se ukinu protivurečnosti između ličnog i zajedničkog interesa (vidi poglavlje XII). Međutim, ne treba prevideti činjenicu da je Hobs viš od svega želeo da zaštići privatne interese, tvrdeći da su to, ako se pravilno razumeju, i interesi državne politike, dok su, naprotiv, totalitarni režimi proklamovali nepostojanje privatnosti.

bodne volje bez sposobnosti za odgovornost – čovek je suštinski funkcija društva i zbog toga se prosuđuje prema svojoj važnosti ili vrednosti... svojoj ceni; to jest prema onome koliko bi bilo dato za korišćenje njegove moći. Cenu stalno određuje i revalorizuje društvo, koliko cene drugi, zavisno od zakona ponude i potražnje.

Vlast je, prema Hobsu, akumulirana kontrola koja dozvoljava pojedincu da odredi cene i da reguliše ponudu i potražnju na takav način da mu one idu u korist. Pojedinač će sasvim izolovano razmatrati svoju korist, s tačke gledišta apsolutne manjine, takoreći; on će tada shvatiti da može da sledi i da zadovoljava svoj interes jedino uz pomoć neke vrste većine. Stoga, ako čovek nije vođen ničim drugim do ličnim interesima, želja za vlašću mora biti njegova osnovna strast. Ona reguliše odnose između pojedinca i društva, a iz nje proizlaze i sve druge ambicije za bogatstvo, znanje i čast.

Hobs ističe da su u borbi za vlast, kao i po svojoj urođenoj sposobnosti za vlast, svi ljudi jednaki, jer se jednakost ljudi zasniva na činjenici da svako po prirodi ima dovoljno vlasti da ubije drugog. Slabost se može kompenzovati lukavošću. Jednakost ljudi kao potencijalnih ubica sve njih vodi u isto stanje nesigurnosti, iz koga se rađa potreba za državom. *Raison d'être* je potreba za malo sigurnosti pojedinca koji se oseća ugrožen svojim bližnjima.

Glavna odlika Hobsove slike čoveka uopšte nije realistički pesimizam zbog kojeg je on slavljn u poslednje vreme. Jer kad bi bilo tačno da je čovek biće kakvim ga Hobs prikazuje, on ne bi uopšte bio u stanju da osnuje bilo kakvu državnu zajednicu. Hobs, zaista, ne uspeva i čak ne želi da ovo biće definitivno uključi u političku zajednicu. Hobsov čovek ne duguje lojalnost svojoj zemlji ako ona doživi poraz, i opravdana je svaka izdaja ako se desi da ga zarobe. Oni koji žive izvan Države (na primer robovi) nemaju nikakvih daljih obaveza prema svojim bližnjima, već im je dozvoljeno da ubijaju koliko god hoće; dok, naprotiv, nijedan čovek nema slobode da se odupre Maču Države u odbranu drugog čoveka, krivog ili nevinog, što znači da nema ni bližnjih niti odgovornosti čoveka prema čoveku. Na okupu ih drži običan interes koji može biti neki smrću kažnjiv zločin za koji je svako od njih očekivao pogubljenje; u tom slučaju ljudi imaju pravo da se odupru Maču Države, da se udruže, pomažu i brane jedan drugoga... jer brane samo svoje živote.

Tako je pripadnost zajednici bilo kog oblika za Hobsa privremena i ograničena i suštinski ne menja usamljenički i privatni karakter ličnosti (koja ne nalazi zadovoljstvo već naprotiv dosta bola kada je u društvu gde nema vlasti kojom će se svi držati u strahu), i ne stvara stalne spone među bližnjima. Izgleda kao da Hobsova slika čoveka osujećuje njegovu nameru da stvori osnovu za Državu, a za uzvrat daje čvrst obrazac ponašanja kojim se svaka istinska zajednica može lako razoriti. Posledica toga je inhe-

rentna i dopuštena nestabilnost Hobsove Države, koja po samoj koncepciji uključuje njen raspad (kada u ratu /spoljašnjem ili unutrašnjem/ neprijatelji zadobiju konačnu pobjedu... tada se Država raspada i svaki čovek je slobodan da sebe štiti), a ta nestabilnost je utoliko napadnija što je Hobsov primarni i često ponavljani cilj bio da osigura maksimum sigurnosti i stabilnosti.

Bila bi velika nepravda prema Hobsu i njegovom dignitetu filozofa da ovu sliku čoveka smatramo pokušajem psihološkog realizma ili filozofske istine. Činjenica je da Hobsa ništa od toga ne interesuje, već se on bavi isključivo političkom strukturom i opisuje crte čoveka prema potrebama Levijatana. Radi argumentacije i uverljivosti on svoj politički nacrt počinje od realističkog uvida u čoveka, biće koje priželjkuje jednu vlast za drugom i iz tog stava nastavlja ka planu državne zajednice koja bi najbolje pogodovala toj životinji žednoj vlasti. Stvarni proces, to jest jedini proces u kojem njegov koncept čoveka ima smisla i ide izvan očigledne banalnosti pretpostavljenog ljudskog zla, upravo je suprotan.

Ova nova državna zajednica je bila zamišljena u korist novog buržoaskog društva kakvo se pojavilo u sedamnaestom veku i ova skica čoveka je skica za novi tip Čoveka koji bi njemu pristajao. Država se bazira na legitimnosti vlasti a ne prava. Ona stiče monopol na ubijanje i zauzvrat daje uslovnu garanciju da nećeš biti ubijen. Sigurnost je zajemčena zakonom koji je direktna emanacija monopola državne vlasti (a nije ga uspostavio čovek prema ljudskim standardima onoga šta je dobro a šta pogrešno). I kako u očima pojedinca koji živi pod njim taj zakon proističe direktno iz apsolutne vlasti, on predstavlja apsolutnu potrebu. Prema zakonu te države to jest akumuliranoj moći društva koju je monopolisala država ne postavlja se pitanje o tome šta je ispravno a šta pogrešno, već postoji samo apsolutna poslušnost, slepi konformizam buržoaskog društva.

Lišen političkih prava, pojedinac koji sav javni i zvanični život doživljava kao neminovnosti, stiče nov i pojačan interes za svoj lični život i ličnu sudbinu. Isključen iz upravljanja državnim poslovima koji obuhvataju sve građane, pojedinac gubi svoje punopravno mesto u društvu i prirodnu vezu sa sunarodnicima. On sad može da sudi o svom privatnom životu samo poredeći ga sa životima drugih, a njegovi odnosi sa bližnjima poprimaju oblik takmičenja. Čim država reguliše javne poslove pod izgovorom neminovnosti, društvene i javne karijere takmaca dolaze pod udar slučajnosti. U društvu pojedinaca po prirodi jednako ovlašćenih za moć, koje država podjednako štiti jedne od drugih, samo slučaj može da odluči ko će uspeti.³⁷

³⁷ Princip slučaja kao krajnjeg arbitra nad celim životom je dostigao svoj puni razvoj u devetnaestom veku. S tim je doao novi žanr književnosti, roman, i opadanje drame. Jer je drama postala besmislena u svetu bez akcije, dok je roman mogao da se primereno bavi sudbinama

Prema buržoaskim normama, oni koji uopšte nemaju sreće i potpuno su neuspešni automatski se isključuju iz takmičenja koje je život društva. Sreća se identifikuje sa čašću, a nesreća sa sramotom. Prenoseći svoja politička prava na državu, pojedinac na nju prenosi i društvene odgovornosti: on traži da ga država oslobodi tereta brige za siromašne isto kao što traži zaštitu od kriminalaca. Razlika između siromaštva i kriminala nestaje – oba stoje izvan društva. Neuspešnima su otete vrline koje im je ostavila klasična civilizacija; nesrećni ne mogu više da traže hrišćansku milost.

Hobs oslobađa one koji su isključeni iz društva – neuspešne, nesrećne, kriminalce – od svake obaveze prema društvu i državi ako država ne vodi brigu o njima. Oni mogu da daju maha svojoj želji za vlašću i kaže im se da iskoriste prednost svoje elementarne sposobnosti da ubijaju, ne bi li tako povratili onu prirodnu jednakost koju društvo prikriva jedino iz lične koristi. Hobs predviđa i opravdava organizovanje društvenih izopštenika u bande ubica kao logičan ishod buržoaske filozofije morala.

Pošto je vlast suštinski samo krajnje sredstvo, zajednica zasnovana isključivo na vlasti mora se raspasti u spokojstvu rada i stabilnosti; njena potpuna bezbednost otkriva da je ona sagrađena na pesku. Samo sticanjem više vlasti ona može da garantuje *status quo*; samo neprestanim širenjem vlasti i samo procesom akumulacije vlasti ona može ostati stabilna. Hobs-ova Država je kolebljiva struktura i stalno se mora snabdevati novim potporama spolja; inače će preko noći kolabirati u besciljni, besmisleni haos privatnih interesa iz kojih je potekla. Hobs u teoriji prirodne države ote-ovljuje potrebu za akumulacijom vlasti, situaciju neprestanog rata – svih protiv svih u kojem pojedinačne države ostaju neprijatelji kao što su bili njihovi pojedinačni podanici pre nego što su se podredili autoritetu Države.³⁸ Ta uvek prisutna mogućnost rata garantuje Državi izgled trajnosti jer joj omogućava da poveća svoju vlast na račun drugih država.

Bilo bi pogrešno površnom procenom prihvatiti očiglednu nedoslednost

---

ljudskih bića koja su bila ili žrtve neminovnosti ili miljenici sreće. Balzak je pokazao sve mogućnosti ovog novog žanra i čak je ljudske strasti predstavio kao ljudsku sudbinu, u kojoj nema ni vrline ni poroka, ni razuma ni slobodne volje. Samo je roman u svojoj punoj zrelosti, interpretirajući i reinterpretirajući celu skalu ljudske građe, mogao da propoveda novo jevanđelje zaslepljenosti sopstvenom sudbinom koje je odigralo tako veliku ulogu među intelektualcima devetnaestog veka. Pomoću takve zaslepljenosti umetnik i intelektualac su pokušali da povuku granicu između sebe i filistara, da se zaštitite od nehumanosti dobre ili zle sreće, i razvili su sav talenat modernog senzibiliteta – za patnju, za razumevanje, za igranje propisane uloge – koja je tako očajnički potrebna ljudskom dostojanstvu, koja traži od čoveka da bude makar dobrovoljna žrtva ako ni ta drugo.

³⁸ Trenutno popularna liberalna ideja Svetske vlade zasnovana je, kao sve liberalne ideje političke vlasti, na istom konceptu pojedinaca podređenih centralnoj vlasti koja ih sve drži u strahu, osim što sada nacije zauzimaju mesto pojedinaca. Svetska vlada treba da nadjača i eliminiše nacionalnu politiku, to jest, različiti narodi treba da idu skupa punom parom.

između Hobsovog zahteva za sigurnošću i urođene nestabilnosti njegove Države. I ovdje on pokušava da ubedi, da se pozove na izvesne temeljne instinkte sigurnosti za koje dobro zna da u idejama Levijatana mogu da prežive samo u obliku apsolutne podređenosti vlasti koja sve njih plaši, to jest u sveprožimajućem, sveobuhvatnom strahu koji baš nije osnovno osećanje bezbednog čoveka. Hobs je zapravo pošao od jedinstvenog uvida u političke potrebe novog buržoaskog društva u usponu, čija je temeljna vera u beskrajni proces akumulacije vlasništva skoro eliminisala svaku ličnu sigurnost. Hobs je izveo neophodne zaključke iz društvenih i ekonomskih obrazaca ponašanja kada je predložio svoje revolucionarne promene u političkom ustrojstvu. On je izložio plan jedine nove državne zajednice koja bi mogla da odgovori novim potrebama i interesima nove klase. Prikazao je zapravo kakav čovek treba da postane i kako treba da se ponaša ako želi da odgovara buržoaskom društvu koje nastaje.

Hobsovo insistiranje na vlasti kao motoru svih stvari ljudskih i božanskih (čak i božija vladavina nad ljudima ne potiče od toga što ih je bog stvorio... već iz Vlasti kojoj se ljudi ne mogu odupreti) proističe iz teorijski nepobitne pretpostavke da beskrajna akumulacija poseda mora da se bazira na beskrajnoj akumulaciji vlasti. Filozofski korelativ unutrašnjoj nestabilnosti zajednice zasnovane na vlasti je slika beskrajnog procesa istorije koja, da bi bila konzistentna sa neprestanim jačanjem vlasti, neumoljivo stiže pojedince, narode i konačno celo čovečanstvo. Neograničenom procesu akumulacije kapitala potrebna je politička struktura tako jedne neograničene vlasti da bi mogla da zaštiti sve veći posed postajući neprestano sve vlasnija. Zahvaljujući suštinskom dinamizmu nove društvene klase, savršeno je tačno da on ne može da osigura vlast i sredstva da dobro živi, koje ima trenutno, a da stalno ne stiže još više. Čvrstinu ovog zaključka ni na koji način ne menja značajna činjenica da za nekih tri stotine godina nije bilo ni vladara koji bi pretvorio ovu Istinitost Spekulacije u Korisnost Prakse, niti je buržoazija bila politički svesna i ekonomski dovoljno zrela da otvoreno prihvati Hobsovu filozofiju vlasti.

Taj proces neprekidne akumulacije vlasti, neophodne za zaštitu neprestane akumulacije kapitala, odredio je progresivnu ideologiju kasnog devetnaestog veka i nagovestio uspon imperijalizma. Progres je postao neodoljiv ne zbog naivne iluzije o beskrajnom rastu poseda, već zbog shvatanja da je akumulacija vlasti jedina garancija stabilnosti takozvanih zakona ekonomije. Prema osamnaestovekovnom shvatanju progressa, na primer u Francuskoj pre revolucije, kritika prošlosti trebalo je da bude sredstvo gospodarenja sadašnjošću i kontrole budućnosti; progres je kulminirao u emancipaciji čoveka. Međutim, to shvatanje imalo je malo veze sa beskrajnim progresom buržoaskog društva, koje ne samo što nije

želelo slobodu i autonomiju čoveka, već je bilo spremno da sve i svakoga žrtvuje navodno nadljudskim zakonima istorije. Ono što mi zovemo progres to je vetar [koji] [andela istorije] nezadrživo nosi u budućnost kojoj on okreće leđa dok se gomila ruševina pred njim diže do neba.³⁹ Jedino se u Marksovom snu besklasnog društva koje je, po Džojsovim rečima, trebalo da probudi čovečanstvo iz noćne more istorije, javlja poslednji, iako utopijski trag predstava osamnaestog veka.

Imperijalistički nastojen biznismen koga zvezde ljute jer ne može da ih anektira, shvatio je da će vlast organizovana same sebe radi proizvesti još više vlasti. Kada je akumulacija kapitala dostigla svoje prirodne, nacionalne limite, buržoazija je razumela da će samo sa ideologijom ekspanzija je sve i samo sa odgovarajućim procesom akumulacije vlasti stari motor moći ponovo da se stavi u pogon. U istom trenutku, međutim, kada je izgledalo da je pravi princip neprestanog kretanja otkriven, specifično optimističko raspoloženje ideologije progressa je bilo uzdrmano. Ne samo da su neki počeli da sumnjaju u neodoljivost samog procesa, već je mnogo ljudi počelo da vidi ono što je plašilo Sesila Roudza: da su *condicio humana* i ograničenja zemaljske kugle ozbiljne prepreke procesu koji nije mogao da se zaustavi i da se stabilizuje, pa je zato jedino mogao da prouzrokuje niz katastrofa kad je dostigao te granice.

U imperijalističkoj epohi je filozofija vlasti postala filozofija elite koja je brzo otkrila i bila sasvim spremna da prizna da se žed za vlašću može ugasiti jedino destrukcijom. To je bio suštinski razlog njihovog nihilizma (naročito uočljivog u Francuskoj na prelazu vekova, a u Nemačkoj dvadesetih godina) koji je zamenio praznoverje progressa podjednako vulgarnim praznoverjem propasti i propovedao automatsko uništenje sa istim entuzijazmom sa kojim su fanatici automatskog progressa propovedali neodoljivost ekonomskih zakona. Hobsu, velikom idolopokloniku Uspeha, trebalo je tri veka da uspe: delom zato što je Francuska revolucija, sa svojim konceptom čoveka kao tvorca zakona i *citoyena*, skoro uspela da spreči buržoaziju da potpuno razvije svoje shvatanje istorije kao neminovnog procesa ali delom i zbog revolucionarnih implikacija Države, njenog neustrašivog prekida sa zapadnom tradicijom, na šta je Hobs takođe ukazao.

Opasna smetnja su svaki čovek i svaka misao koji ne služe i ne zadovoljavaju krajnji cilj mašine čija je jedina svrha stvaranje i akumulacija vlasti. Hobs je sudio da su knjige starih Grka i Rimljana isto tako škodljive kao i učenje hrišćana *Summum bonum...* kako se govori u knjigama

³⁹ Walter Benjamin, *Über den Begriff Geschichte*, *Institut für Sozialforschung*, New York, 1942, mimeographed. Sami imperijalisti su bili sasvim svesni implikacija svoga koncepta progressa. Veoma reprezentativan autor iz državne službe u Indiji koji je pisao pod pseudonimom A. Carhill rekao je: Čovek mora uvek da sažaljeva one ličnosti koje su lupila trijumfalna kola progressa (*op. cit.*, p. 209).

starih filozofa morala ili doktrina da što god čovek učini protiv svoje savesti, greh je , a da su zakoni pravila o pravednom i nepravednom . Hobsovo duboko nepoverenje prema celoj zapadnoj tradiciji političke misli neće nas iznenaditi ako se setimo da on nije želeo ni više ni manje nego opravdanje Tiranije koja, iako se dogodila mnogo puta u zapadnoj istoriji, nije nikada počastvovana filozofskim utemeljenjem. Na to što se Levijatan zapravo uspinje do trajne vladavine, Hobs ponosno dodaje: Ime Tiranija nije označavalo ni više ni manje nego ime Vrhovne vlasti...; ja mislim da je tolerisanje tobožnje mržnje prema Tiraniji zapravo tolerisanje mržnje prema Državi uopšte...

Pošto je Hobs bio filozof, on je već u usponu buržoazije mogao da otkrije sve one antitradicionalne kvalitete nove klase kojima treba više od trista godina da se potpuno razviju. Njegov *Levijatan* se nije bavio dokonim spekulacijama o novim političkim principima ili starim traženjem izgovora kad se upravlja ljudskom zajednicom; to je bilo tačno proračunavanje posledica koje slede iz uspona nove klase u društvu čije je postojanje suštinski povezano sa posedom kao dinamičkim sredstvom koje proizvodi nov posed. Takozvana akumulacija kapitala, koja je rodila buržoaziju, promenila je samu koncepciju poseda i bogatstva: njih više nisu smatrali rezultatima akumulacije i sticanja već izvorima; bogatstvo je postalo beskrajni proces bogaćenja. Klasifikacija buržoazije kao imućne klase samo je naizgled tačna, jer je karakteristika ove klase da njoj može pripadati svako ko život shvata kao proces neprestanog bogaćenja i ko novac smatra nečim nepovredivim, nečim što ni pod kojim uslovima ne može biti puka potrošna roba.

Posed po sebi, međutim, stvar za korišćenje i potrošnju, stalno se umanjuje. Najradikalniji i jedino siguran oblik posedovanja je destrukcija, jer samo ono što smo razorili sigurno je i zauvek naše. Vlasnici poseda koji ne troše već se trude da uvećaju svoje imanje neprestano nailaze na jedno vrlo neprijatno ograničenje, nesrećnu činjenicu da čovek mora da umre. Smrt je pravi razlog što posed i sticanje nikad ne mogu postati pravi politički princip. Društveni sistem suštinski zasnovan na posedu može da ide samo ka konačnoj destrukciji sveg poseda. Umešnost privatnog života je tako ozbiljan izazov posedu kao temelju društva kao što su ograničenja zemaljske kugle izazov ekspanziji kao temelju države. Prevazilazeći ograničenja ljudskog života u planiranju automatski kontinuiranog rasta bogatstva izvan svih ličnih potreba i mogućnosti potrošnje, lični posed je postao javna stvar i izveden je iz sfere pukog privatnog života. Privatni interesi koji su po samoj svojoj prirodi privremeni, ograničeni čovekovim prirodnim životnim vekom, mogu sada da umaknu u sferu javnih poslova i da od njih pozajme to beskrajno vreme koja je potrebno za neprekidnu akumulaciju. Izgleda da se time stvara društvo veoma slično društvu mrava i

pčela gde se zajedničko dobro ne razlikuje od privatnog; i gde oni koji po prirodi naginju privatnom, stiču u zajedničku korist .

Pošto, međutim, ljudi nisu ni mravi niti pčele, cela stvar je iluzija. Javni život preuzima varljiv izgled zbira privatnih interesa kao da ti interesi samim okupljanjem mogu da stvore nov kvalitet. Svi takozvani liberalni koncepti politike (to jest, sva takozvana preimperijalistička politička shvaćanja svojstvena buržoaziji) kao neograničena konkurencija regulisana tajnom ravnotežom koja nastaje tajanstveno iz ukupnog zbira konkurentskih aktivnosti, prosvećeni lični interes kao poželjna politička vrлина, neograničeni progres svojstven pukom nizanju događaja imaju jedno zajedničko: oni jednostavno zbrajaju privatne živote i lične obrasce ponašanja i njihov zbir predstavljaju kao zakone istorije ili ekonomije ili politike. Liberalne zamisli, međutim, sve dok izražavaju instinktivno nepoverenje buržoazije i njeno urođeno neprijateljstvo prema javnim poslovima, samo su privremeni kompromis između starih normi zapadne kulture i vere nove klase u vlasništvo kao dinamičan, samopokretački princip. Stari standardi uzmiču u tolikoj meri da automatski porast bogatstva zapravo zamenjuje političku akciju.

Hobs je bio pravi filozof buržoazije, iako ga ova nikad nije sasvim priznala zato što je Hobs shvatio da sticanje bogatstva zamišljeno kao neprestani proces mora pre ili kasnije da provali sva postojeća teritorijalna ograničenja. On je predvideo da društvo koje je pošlo putem neprestanog sticanja mora da izgradi dinamičnu političku organizaciju sposobnu da odgovara neprekidnom procesu proizvodjenja vlasti. On je, čak, samom snagom imaginacije, uspeo da ocrta glavne psihološke osobine novog tipa ljudi koji bi odgovarali takvom društvu i njegovoj tiranskoj državi. On je predvideo da je neophodno da novi ljudski tip oseća idolopoklonstvo prema samoj vlasti, da bude polaskan kada ga nazovu životinjom žednom vlasti, iako će ga društvo zapravo naterati da preda sve svoje prirodne sile, svoje vrline i poroke i pretvoriti ga u jadnog, slabašnog čovečuljka koji čak nema ni prava da se usprotivi tiraniji i koji se, daleko od težnje za vlašću, podređuje svakoj postojećoj vladavini i ne reaguje čak ni kad njegov najbolji prijatelj pada kao nevina žrtva nerazumljivog *raison d'état*.

Jer Država zasnovana na akumuliranoj i monopolizovanoj vlasti svih pojedinačnih članova, neminovno svaku ličnost ostavlja bez vlasti, lišenu svojih ličnih i ljudskih sposobnosti. Ostavlja ga degradiranog u točkić u mašini koja akumulira vlast, slobodnog da se uteši uzvišenim mislima o konačnoj sudbini ove mašine koja je sama konstruisana na takav način da može da proždere zemaljsku kuglu sledeći jednostavno sopstveni unutrašnji zakon.

Krajnja, destruktivna svrha te Države je makar naznačena u filozofskoj interpretaciji ljudske jednakosti kao jednake sposobnosti za ubijanje.

Življenje sa svim drugim nacijama u stanju neprestanog rata i u graničnom ratnom području, sa vojskom na granicama i topovima postavljenim protiv svih suseda, ne zna za drugi zakon ponašanja od ponašanja najviše u (svoju) korist i postepeno bi proždrla slabije strukture dok ne dođe do poslednjeg rata koji će svakom čoveku doneti Pobedu ili Smrt.

Pobedom ili Smrću Levijatan može zaista da prevaziđe sva politička ograničenja koja donosi postojanje drugih naroda i može da obavije celu zemlju svojom tiranijom. Ali kada je došao poslednji rat i kada je svaki čovek dobio ono što mu pripada, nikakav konačni mir nije uspostavljen na Zemlji: mašini za akumuliranje vlasti, bez koje kontinentalna ekspanzija ne bi bila postignuta, potrebno je da guta sve više materijala u svom neprekidnom radu. Ako poslednja pobednička Država ne može da ide dalje da anektira planete, ona može samo da nastavi da sebe razara kako bi iznova počela neprestani proces proizvodnje vlasti.

III: *Savez između gomile i kapitala*

IMPERIJALIZAM JE stupio na političku scenu grabežom oko Afrike osamdesetih, unapredili su ga biznismeni, oštro su mu se suprotstavile tadašnje vlade, a pozdravila ga je iznenađujuće široka grupa obrazovanih ljudi.⁴⁰ Njima je on izgledao kao bogomdano izlečenje od svih zala, lako rešenje za sve sukobe. Istina je da imperijalizam u izvesnom smislu nije izneverio te nade. On je produžio život političkim i društvenim strukturama kojima su sasvim očigledno pretile nove društvene i političke snage i koje bi, u drugim uslovima, bez uticaja imperijalističkog razvoja, nestale i bez dva svetska rata.

Kako stvari stoje, imperijalizam je kao rukom odneo sve nevolje i proizveo ono varljivo osećanje sigurnosti, tako rašireno u predratnoj Evropi koje je zavelo sve osim najosetljivijih duhova. Pegi u Francuskoj a Česterton u Engleskoj instinktivno su znali da žive u svetu praznog privida i da je njegova stabilnost najveći od svih privida. Dok sve nije počelo da propada, stabilnost očigledno staromodnih političkih struktura je bila činjenica, i izgledalo je da njihova tvrdoglava, nehajna dugovečnost opovrgava one koji su osećali da im se trese tlo pod nogama. Rešenje zagonetke bio

⁴⁰ Državne službe nude najčistiju i najprirodniju podršku agresivnoj spoljnoj politici, ekspanzija imperije se moćno javlja aristokratiji i ljudima od profesije nudeći nova i sve veća polja za časno i unosno zaposlenje njihovih sinova (J. A. Hobson, *Capitalism and Imperialism in South Africa*, *op. cit.*) Pre svih su... patriotski profesori i publicisti, bez obzira na političke sklonosti i lični ekonomski interes, podržavali širenje imperijalističkih trustova sedamdesetih i ranih osamdesetih (Hayes, *op. cit.*, p. 220).

je imperijalizam. Odgovor na sudbinsko pitanje zašto se izvan pravila evropskih država o međusobnom poštovanju dozvolilo da se ovo zlo širi dok ne razori sve, dobro kao i loše, jeste da su sve vlade vrlo dobro znale da se njihove zemlje potajno dezintegrišu, da se državna zajednica razara iznutra i da se živi od pozajmljenog vremena.

Dosta nevino, ekspanzija se prvo pojavila kao odušak za prekomernu proizvodnju kapitala i ponudila je lek, izvoz kapitala.⁴¹ Strašan porast bogatstva stvoren kapitalističkom proizvodnjom u društvenom sistemu baziranom na lošoj raspodeli rezultirao je prevelikim ušteđevinama – to jest, akumulacijom kapitala koji je bio osuđen da tavori u okviru postojećeg nacionalnog kapaciteta proizvodnje i potrošnje. Ovaj novac je zapravo bio suvišan, nikome potreban iako ga je posedovala sve veća klasa nekih ljudi. Krize i depresije tokom decenija koje su prethodile eri imperijalizma⁴² nametnule su kapitalistima misao da ceo njihov ekonomski sistem proizvodnje, zasnovan na ponudi i potražnji, od sada mora da dolazi izvan kapitalističkog društva.⁴³ Takav zahtev ponude i potražnje proizlazio je iz nacije dok god kapitalistički sistem nije imao kontrolu nad svojom klasom zajedno sa svojim celokupnim proizvodnim kapacitetom. Kada je kapitalizam prožeo celokupnu ekonomsku strukturu i kada su svi društveni slojevi ušli u orbitu njegovog sistema proizvodnje i potrošnje, kapitalisti su morali jasno da odluče, da li će gledati kako ceo sistem doživljava kolaps ili će naći nova tržišta, to jest, probiti u nove zemlje koje još nisu bile podvrgnute kapitalizmu i zato mogu da obezbede novu, nekapitalističku ponudu i potražnju.

Odlučujuća tačka u vezi sa depresijama šezdesetih i sedamdesetih, koje su inicirale eru imperijalizma, bilo je to što su one naterale buržoaziju da shvati da pragreh obične pljačke, koji je nekoliko vekova ranije omogućio prvobitnu akumulaciju kapitala (Marks) i otpočeo svaku dalju akumulaciju, mora konačno da se ponovi kako motor akumulacije ne bi iznenada

⁴¹ O tome i onome to sledi vidi J. A. Hobson, *Imperialism*, koji je još 1905. dao izvanrednu analizu vodećih ekonomskih snaga i motiva kao i nekih političkih implikacija imperijalizma. Kada je 1938. njegova rana studija bila ponovo objavljena, Hobson je u uvodu neizmenjenog teksta s pravom mogao da tvrdi da je njegova knjiga bila dokaz da su glavne opasnosti i potresi ... današnjice... bili latentni i vidljivi u svetu pre jedne generacije...

⁴² Očigledan kontrast između o tre krize ezdesetih godina u Engleskoj i sedamdesetih na Kontinentu s jedne i imperijalizma s druge strane spominje Hayes, *op. cit.*, samo u fusnoti (na str. 219), i Schuyler, *op. cit.*, koji veruje da je oživljavanje interesovanja za emigraciju bilo važan činilac u počecima imperijalnog pokreta i da je to interesovanje bilo izazvano ozbiljnom depresijom u britanskoj trgovini i industriji pred kraj ezdesetih (str. 280). Schuyler takođe donekle opisuje antiimperijalističko raspoloženje sredinom viktorijanske ere. Na nesreću, Schuyler ne pravi razliku između Komonvelta i prave imperije, iako je pretresanje materijala o preimperijalističkoj eri lako mogla da sugeriše takvu definiciju.

⁴³ Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin, 1923, p. 273.

zastao.⁴⁴ Suočeni sa ovom opasnošću, koja je ne samo buržoaziji već i celoj naciji pretila katastrofalnim slomom proizvodnje, kapitalistički proizvođači su razumeli da su oblici i zakoni njihovog proizvodnog sistema od početka sračunati na celu Zemlju.⁴⁵

Prva reakcija na zasićeno domaće tržište, na nedostatak sirovina i narastajuću krizu, bio je izvoz kapitala. Posednici suvišnog bogatstva prvo su okušali strano ulaganje bez ekspanzije i bez političke kontrole, što je rezultiralo besprimerenim orgijama i prevarama, finansijskim skandalima i berzanskim špekulacijama, utoliko alarmantnijim otkad su strane investicije rasle mnogo brže od domaćih.⁴⁶ Veliki novac proizašao iz prevelikih uštedovina popločao je put malom novcu, proizvodu rada malih ljudi. Domaća preduzeća, da bi držala korak sa visokim profitima od stranih investicija, okrenula su se takođe lažljivim metodama i privlačila su sve veći broj ljudi koji, u nadi u čarobne preokrete, baciše novac kroz prozor. Panamski skandal u Francuskoj, *Gründungsswindel* u Nemačkoj i Austriji, klasični su primeri. Iz obećanja strašnih profita proizašli su strašni gubici. Vlasnici male količine novca izgubili su toliko mnogo tako brzo da su vlasnici viška velikog kapitala uskoro videli da su ostali sami na onom što je, u nekom smislu, bilo bojno polje. Ne uspevši da pretvore celo društvo u zajednicu kockara, oni su opet bili suvišni, isključeni iz normalnog procesa proizvodnje kojem su se, posle nekih preokreta, sve druge klase mirno vratile, iako pomalo osiromašene i ogorčene.⁴⁷

Izvoz novca i strano investiranje kao takvi nisu imperijalizam, i ne vode nužno do ekspanzije kao političkog sredstva. Sve dok su vlasnici viška

⁴⁴ Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, Wien, 1910, p. 401, pominje činjenicu ali ne analizira implikacije da imperijalizam iznenada ponovo koristi metode prvobitne akumulacije kapitalističkog bogatstva.

⁴⁵ Prema briljantnom uvidu Roze Luksemburg u političku strukturu imperijalizma (*op. cit.*, p. 273 ff, p. 361 ff), istorijski proces akumulacije kapitala u svim svojim aspektima zavisi od postojanja nekapitalističkog društvenog sloja, tako da je imperijalizam politički izraz akumulacije kapitala u nadmetanju za posedovanje ostataka nekapitalističkog sveta. Ta su tinska zavisnost kapitalizma od nekapitalističkog sveta leži u osnovi svih drugih aspekata imperijalizma, koji se onda mogu objasniti kao proizvod suvišnog novca i njegove raspodele (Hobson *op. cit.*), kao rezultat prekomerne proizvodnje i potrebe za novim tržišnim poljima koja iz toga proizilazi (Lenjin, *Imperialism, the Last Stage of Capitalism*, 1917), kao rezultat nedovoljne snabdevenosti sirovinama (Hayes, *op. cit.*), ili izvoza kapitala radi ujednačenja nacionalne profitne stope (Hilferding, *op. cit.*).

⁴⁶ Prema Hilferdingu, *op. cit.*, p. 409, beleška, od 1865. do 1898. britanski prihod od stranih ulaganja porastao je devet puta, dok se nacionalni prihod samo udvostručio. On pretpostavlja sličan, iako možda manje izrazit porast za nemačka i francuska strana ulaganja.

⁴⁷ Za Francusku vidi George Lachapelle, *Les Finances de la Troisième République*, Paris, 1937, i D. W. Brogan, *The Development of Modern France*, New York, 1941. Za Nemačku uporedi zanimljiva savremena svedočenja kao Max Wirth, *Geschichte der Handelskrisen*, 1873, chapter 15, i A. Schffle, *Der grosse Borsenkraich des Jahres 1873* u *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1847, Band 30.

kapitala bili zadovoljni investiranjem velikih delova svog poseda u strane zemlje, čak i ako je ta tendencija zadala protivudarc svim prošlim nacionalnim tradicijama⁴⁸, oni su samo potvrdili svoje otuđenje od nacionalnog tela na kome su u svakom slučaju bili paraziti. Tek kad su za svoju investiciju zatražili vladinu zaštitu (pošto im je početni stadijum prevare otvorio oči za moguću upotrebu politike protiv rizika kocke), ušli su ponovo u život nacije. U tom traženju, međutim, oni su sledili uspostavljenu tradiciju buržoaskog društva, koje uvek smatra političke institucije isključivo instrumentom za zaštitu ličnog poseda.⁴⁹ Jedino je srećna podudarnost uspona nove klase posednika i industrijske revolucije načinila buržoaziju proizvođačem i podstrekačem proizvodnje. Dok god je buržoazija ispunjavala osnovne funkcije u modernom društvu, koje je suštinski zajednica proizvođača, njeno je bogatstvo imalo značajnu funkciju za naciju u celini. Posednici viška kapitala su bili prvi u toj klasi koji su želeli da ostvaruju profit a da ne ispunjavaju neke stvarne društvene funkcije čak i da je to funkcija proizvođača-eksploatatora, pa njih tako nijedna policija ne bi mogla da spase od gneva naroda.

Ekspanzija je tada bila spas ne samo za višak kapitala. Mnogo važnije, ona je zaštitila njegove vlasnike od pretnje da će ostati potpuno suvišni i paraziti. Ona je spasla buržoaziju od posledica loše raspodele i oživela njen koncept vlasništva u vreme kad bogatstvo više nije moglo da se koristi kao faktor proizvodnje unutar nacionalnog okvira i kad je došlo u sukob sa proizvodnim idealom zajednice kao celine.

Stariji od viška bogatstva bio je jedan drugi sporedni proizvod kapitalističke proizvodnje: ljudski otpad koje je svaka kriza, sledeći neizbežno svaki period industrijskog rasta, stalno isključivala iz proizvodnog društva. Ljudi koji su postali stalno besposleni bili su zajednici isto tako suvišni kao i vlasnici suvišnog bogatstva. Da su oni stvarna pretnja društvu, shvatilo se tokom devetnaestog veka, i njihov je izvoz pomogao da se nas-

⁴⁸ J. A. Hobson, *Capitalism and Imperialism*, *op. cit.*

⁴⁹ Vidi Hilferding, *op. cit.*, p. 406. Otuda poklič za jaku državnu vlast svih kapitalista koji su stekli interes u stranim zemljama... Izvezeni kapital se oseća najsigurnije kada državna vlast njegove sopstvene zemlje potpuno vlada novim veleposedom... Njegove profite država će garantovati ako može. Tako izvoz kapitala podstiče imperijalističku politiku, zatim p. 423: Sasvim je normalno da držanje buržoazije prema državi pretrpi potpunu promenu kada politička vlast države postane kompetitivni instrument za finansijski kapital na svetskom tržištu. Buržoazija se neprijateljski držala prema državi u svojoj borbi protiv ekonomskog merkantilizma i političkog apsolutizma... Barem teorijski, ekonomski život je trebalo da bude potpuno oslobođen državne intervencije; država je trebalo da se politički posveti očuvanju sigurnosti i uspostavljanju građanske jednakosti, p. 426: Međutim, želja za ekspanzionističkom politikom izazvala je revolucionarnu promenu u mentalitetu buržoazije. Ona je prestala da bude miroljubiva i humana i p. 470: Društveno, ekspanzija je vitalni uslov za očuvanje kapitalističkog društva; ekonomski, ona je uslov očuvanja i povremenog povećavanja profitne stope.

tane dominioni Kanada i Australija, kao i Sjedinjene Države. Novina svojstvena imperijalističkoj eri je da su se te dve suvišne snage, višak kapitala i višak radne snage, udružile i zajedno napustile zemlju. Koncept ekspanzije, izvoz administracije i pripajanje svake teritorije u koju su građani uložili ili svoje bogatstvo ili svoj rad, izgledalo je kao jedina alternativa sve većim gubicima u bogatstvu i stanovništvu. Imperijalizam i njegova ideja neograničene ekspanzije naizgled su nudili trajni lek za trajno zlo.⁵⁰

Dosta ironično, prva zemlja u koju je višak bogatstva i višak ljudi zajedno donet i sama je postala suvišna. Južna Afrika je bila u britanskom posedu od početka veka jer je osiguravala pomorski put do Indije. Probijanje Sueckog kanala, međutim, i kasnije administrativno osvajanje Egipta, znatno je smanjilo važnost stare trgovačke stanice na Rtu. Britanci bi se, po svoj verovatnoći, povukli iz Afrike, baš kao što su radile sve evropske nacije kadgod bi njihovi posedi i trgovinski interesi u Indiji bili ukinuti.

Posebna ironija i, u nekom smislu, simbolična okolnost u neočekivanom razvoju Južne Afrike u kolevku kulture imperijalizma⁵¹ leži u samoj prirodi njene iznenadne privlačnosti pošto je izgubila svu vrednost za užu Imperiju: dijamantska polja otkrivena su sedamdesetih, a veliki rudnici zlata osamdesetih godina. Nova žudnja za profitom po svaku cenu stekla se prvi put u jednoj tački sa starim lovom na blago. Lovci na zlato, avanturisti i talog velikih gradova emigrirali su na Crni kontinent zajedno sa kapitalom iz industrijski razvijenih zemalja. Od tada, gomila, koju je začela monstruoza akumulacija kapitala, pridružila se svom uzročniku na tim putevima otkrivanja, na kojima nije bilo otkriveno ništa osim novih mogućnosti za investiranje. Posednici viška bogatstva jedini su mogli da iskoriste višak ljudi koji je dolazio sa sve četiri strane sveta. Zajedno su oni uspostavili prvi raj parazita kojima je pokretačka snaga bilo zlato. Imperijalizam, proizvod viška novca i viška ljudi započeo je svoju zapanjujuću karijeru proizvodnjem najnepotrebnije i najnestvarnije robe.

Još uvek je neizvesno da li bi ekspanzija kao lek za sve postala tako veliko iskušenje za neimperijaliste da je svoja opasna rešenja ponudila jedino za onaj višak snaga koji je već bio izvan nacionalnog kolektiva. Sautičesništvo svih parlamentarnih partija u imperijalističkim programima je

⁵⁰ Ti motivi su naročito bili izraženi u nemačkom imperijalizmu. Među prvim aktivnostima *Alldeutscher Verband* (osnovan 1891) bili su naponi da se nemački emigranti spreče da menjaju državljanstvo, a prvi imperijalistički govor Vilhelma II, prilikom dvadesetpetogodišnjice osnivanja Rajha, sadržavao je sledeći tipičan pasaż: Nemačko carstvo postalo je svetsko carstvo. Hiljade na ih zemljaka žive svuda, u udaljenim delovima zemlje... Gospodo, va a je sveta dužnost da mi pomognete da ujedinem ovo ire nemačko carstvo sa na om domovinom. Uporedi takode tvrdnju J. A. Froude u fusnoti br. 10.

⁵¹ E. H. Damce, *The Victorian Illusion*, London, 1928, p. 164: Afrika, koja nije bila uključena ni u itinerer saksonstva niti u razmišljnja profesionalnih filozofa imperijalne istorije, postala je rasadnik kulture britanskog imperijalizma.

osvedočena stvar. Ovako posmatrana istorija britanske Laburističke stranke je skoro neprekidni lanac opravdanja ranijeg predskazanja Sesila Roudza: Radnici vide da iako su Amerikancima izuzetno dragi i iako upravo sada izmenjuju sa njima najbratskija osećanja, ovi ipak isključuju njihovu robu. Radnici takođe vide da Rusija, Francuska i Nemačka na svojoj teritoriji rade isto to, i radnici vide da ako dobro ne otvore oči, neće biti uopšte mesta na svetu gde će moći da posluju. I tako su radnici postali imperijalisti i podržavaju Liberalnu partiju.⁵² U Nemačkoj su liberali (a ne Konzervativna partija) bili stvarni osnivači čuvene pomorske politike koja je tako doprinela izbijanju Prvog svetskog rata.⁵³ Socijalistička partija se kolebala između aktivne podrške imperijalističkoj pomorskoj politici (ona je posle 1906. više puta izglasala fondove za izgradnju nemačke mornarice) i potpunog prenebregavanja svih pitanja spoljne politike. Povremena upozorenja protiv lumpenproletarijata i mogućeg podmićivanja delova radničke klase mrvicama sa imperijalističke trpeze, nisu dovela do dubljeg razumevanja velike privlačnosti koju su imperijalistički programi imali na partijske redove. Za marksiste, nova pojava kao što je bio savez između gomile i kapitala izgledala je tako neprirodno, tako očigledno u sukobu sa doktrinom klasne borbe, da su potpuno prevideli stvarnu opasnost imperijalističkog nastojanja da podeli čovečanstvo na rase gospodara i rase robova, na više i niže vrste, na obojene narode i bele ljude, što nastojanje da se ujedini narod na bazi gomile zapravo i jeste. Čak i slom međunarodne solidarnosti pri izbijanju Prvog svetskog rata nije uzdrmao samozadovoljstvo socijalista i njihovu veru u proletarijat kao takav. Socijalisti su još uvek istraživali ekonomske zakone imperijalizma koje je imperijalizam već davno prestao da poštuje jer su u prekomorskim zemljama ti zakoni bili žrtvovani imperijalnom faktorom ili faktorom rase i tek nešto starije gospode u visokim finansijskim krugovima je još uvek verovalo u neotuđiva prava profitne stope.

Čudno slab otpor naroda imperijalizmu, brojne nedoslednosti i direktna kršenja obećanja liberalnih državnika, često pripisani oportunističkom ili podmićenosti, imali su druge i dublje razloge. Ni oportunizam ni podmićenost nisu mogli da navedu čoveka kao što je Gledston da prekrši obećanje koje je dao kao lider Liberalne partije, da će se evakuisati iz Egipta kad postane premijer. Napola svesno i jedva artikulirano, ovi ljudi su delili sa narodom uverenje da je sama nacionalna zajednica tako duboko podeljena na klase,

⁵² Citirano iz Millin, *op. cit.*

⁵³ Liberali, a ne desnica u Parlamentu, podržavali su pomorsku politiku, Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen*, 1919. Vidi takođe Daniel Frymann (pseudonim za Heinrich Class) *Wenn ich der Kaiser wär*, 1912: Istinska imperijalistička partija je Nacionalna liberalna partija. Frymann, istaknuti nemački oviniista tokom Prvog svetskog rata, dodao je čak, sa potovanjem prema konzervativcima: Uzdržanost konzervativnih miljea u pogledu rasnih doktrina takođe je vredna pažnje.

da je klasna borba toliko univerzalna karakteristika modernog političkog života da je sama kohezija nacije dovedena u pitanje. Ekspanzija se ponovo pojavila kao životni spas, ako je, i onoliko koliko je mogla da zadovolji opšti interes nacija u celini. Uglavnom iz tog razloga imperijalistima je bilo dozvoljeno da postanu paraziti patriotizma.⁵⁴

Delimično, takve nade su još uvek pripadale staroj lošoj praksi lečenja domaćih sukoba stranim poduhvatima. Razlika je, ipak, značajna. Pustolovine su po samoj svojoj prirodi ograničene u vremenu i prostoru; one mogu privremeno da prevladaju sukobe, iako u tome po pravilu ne uspevaju i čak su pre sklone da ih zaoštrem. Od samog početka, imperijalistički poduhvat ekspanzije je izgledao kao večno rešenje, jer je ekspanzija zamišljena kao neograničena. Nadalje, imperijalizam nije bio avantura u uobičajenom smislu, jer je on manje zavisio od nacionalističkih parola nego od naizgled čvrste osnove ekonomskih interesa. U društvu sukobljenih interesa, gde je zajedničko dobro poistovećeno sa ukupnim zbirom ličnih interesa, ekspanzija kao takva izgledala je kao mogući zajednički interes nacije u celini. Pošto su imućne i vladajuće klase uverile sve ljude da su ekonomski interes i strast za posedovanjem značajne osnove za državnu politiku, čak i neimperijalistički državnici su brzo nagovoreni da uzmaknu kada se zajednički ekonomski interes pojavio na horizontu.

To su dakle razlozi iz kojih je nacionalizam razvio tako jasnu tendenciju prema imperijalizmu, gde postoji unutrašnja protivrečnost dva nespojiva principa.⁵⁵ Što je više nacija bilo nesposobno da integriše u sebe strane narode (što je protivrečilo ustrojstvu njihove sopstvene države) to su više bile u iskušenju da ih tlače. U teoriji, nema jaza između nacionalizma i imperijalizma; u praksi on može i biva premošćen plemenskim nacionalizmom i potpunim rasizmom. Od početka, imperijalisti u svim zemljama zagovarali su i hvalisali se da su iznad partija i jedini koji zastupaju naciju kao celinu. To je posebno tačno za srednje i istočnoevropske zemlje sa malo ili bez ikakvih prekomorskih poseda; tamo se savez između gomile i kapitala sklapao na domaćem terenu i čak je bio još više ogorčen na nacionalne institucije i sve nacionalne partije i napadao ih mnogo žešće.⁵⁶

Zadovoljna ravnodušnost imperijalističkih političara domaćim stvarima ispoljila se, međutim, svuda, a naročito u Engleskoj. Dok su partije iznad partija kao Primrouz liga bile od sporednog značaja, imperijalizam je bio glavni razlog degeneracije dvopartijskog sistema u *Front Bench* sistem, koji je doveo do umanjivanja moći parlamentarne opozicije i do rasta

⁵⁴ Hobson, *op. cit.*, p. 61.

⁵⁵ Hobson, *op. cit.*, je prvi shvatio i fundamentalnu opoziciju imperijalizma i nacionalizma i tendenciju nacionalizma da postane imperijalistički. Imperijalizam je nazvao iskvareno ću nacionalizma u kome nacije ... preobražavaju ukupno stimulatívno rivalstvo različitih nacionalnih tendencija u koljačku borbu carstava koja se nadmeću (p. 9).

⁵⁶ Vidi poglavlje VIII.

moći kabineta nasuprot Donjem domu.⁵⁷ Ovo se takođe sprovodilo kao politika izvan partijskih linija i partikularnih interesa i to su radili ljudi koji su tvrdili da zastupaju naciju u celini. Takave fraze su jamčile da će privući i zavarati one osobe koje su sačuvale iskru političkog idealizma. Poklič za ujedinjenje ličio je sasvim na bojni poklič koji je uvek vodio ljude u rat, a ipak u univerzalnom i permanentnom instrumentu jedinstva niko nije otkrio zametak sveopšteg i permanentnog rata.

Vladini činovnici angažovali su se više nego ijedna grupa u nacionalnom tipu imperijalizma i bili su uglavnom odgovorni za brkanje imperijalizma sa nacionalizmom. Nacionalne države su stvorile državne službe i zavisile su od njih kao od permanentnog činovničkog tela koje je služilo bez obzira na klasni interes i promene vlade. Činovnička profesionalna čast i samopoštovanje posebno u Engleskoj i Nemačkoj proizlazili su iz toga što su oni bili službenici nacije u celini. Oni su bili jedina grupa sa neposrednim interesom u podržavanju fundamentalnog zahteva države za nezavisnošću od klasa i frakcija. U naše vreme je postalo očigledno da autoritet same nacionalne države duboko zavisi od ekonomske nezavisnosti i političke neutralnosti njenih državnih službenika; opadanje nacija je neizbežno počelo sa korupcijom stalne administracije uz opšte uverenje da državni službenici nisu na plati države, već imućnih klasa. S kraja veka imućne klase su postale tako dominantne da je za državne službenike bilo skoro smešno da i dalje pretenduju na to da služe naciji. Podela na klase ostavila ih je izvan društvene zajednice i naterala ih da formiraju sopstvenu kliku. U kolonijalnim službama oni su se spasavali od stvarne dezintegracije nacionalne zajednice. U vladanju stranim narodima u udaljenim zemljama mogli su mnogo bolje da se pretvaraju da su herojske sluge nacije, koje su svojom službom proslavile britansku rasu⁵⁸, nego da su ostali kod kuće. Kolonije nisu više bile jednostavno beskrajn sistem odmora u prirodi za više klase, kako ih je Džejms Mil još uvek opisivao; one su morale da postanu sama kičma britanskog nacionalizma, koji je u dominaciji nad udaljenim zemljama i vladanju stranim narodima otkrio jedini način da služi britanskim i samo britanskim interesima. Službe su zapravo verovala da čudni genije svake nacije nigde ne pokazuje sebe jasnije nego u načinu na koji se ophodi prema podređenim rasama.⁵⁹

⁵⁷ Hobson, *op. cit.* p. 146 ff. Nema sumnje da je vlast Kabineta u odnosu na Donji dom uporno i brzo rasla i jo uvek raste, primetio je u studiji 1901. Bryce, *Studies in History and Jurisprudence*, 1901, I, 177. Za rad *Front-Bench*-sistema vidi takođe Hilaire Belloc and Cecil Chesterton, *The Party Sistem*, London 1911.

⁵⁸ Lord Curzon na otkivanju spomen ploče Lordu Cromeru. Vidi Lawrence J. Zetland, *Lord Cromer*, 1932, p. 362.

⁵⁹ Ser Hesketh Bell, *op. cit.*, deo I, p. 300.

Isto osećanje prevladavalo je u holanskim kolonijalnim službama. Najvi i zadatak, zadatak bez premca, je onaj koji čeka službenika istočnoindijske državne službe... najvi om

Tačno je da je građanin Engleske, Nemačke ili Francuske jedino daleko od kuće mogao da bude samo Englez, Nemač ili Francuz. U sopstvenoj zemlji on je bio toliko zapleten u ekonomske interese ili društvenu lojalnost da se osećao bliže pripadniku svoje klase u tuđoj zemlji nego čoveku iz druge klase u sopstvenoj. Ekspanzija je dala nacionalizmu nov zamah, pa je sada bila prihvaćena kao instrument nacionalne politike. Članovi novih kolonijalnih društava i imperijalističkih liga su se osetili sasvim isključeni iz partijskih borbi i što su se više udaljavali, jače su verovali da rade samo u nacionalnu korist.⁶⁰ Ovo svedoči o tome koliko je stanje evropskih nacija pre imperijalizma bilo desperatno, koliko su njihove institucije postale krhke, koliko se njihov društveni sistem pokazao staromodan, pred sve većom proizvodnom sposobnošću čoveka. I zaštitna sredstva su bila desperatna i na kraju se lek pokazao gorim od zla koje, usput, nije izlečio.

Savez između kapitala i gomile može se naći u genezi svake dosledno imperijalističke politike. U nekim zemljama, posebno u Velikoj Britaniji, ovaj novi savez između prebogatih i previše siromašnih bio je i ostao ograničen na prekomorske posede. Takozvana hipokrizija britanske politike bila je rezultat zdravog razuma engleskih državnika koji su povukli oštru liniju između kolonijalnih metoda i normalne unutrašnje politike, izbegavši tako sa dosta uspeha povratni efekat imperijalizma na domovinu, čega su se plašili. U drugim zemljama, naročito u Nemačkoj i Austriji, savez je dejstvovao na domaćem terenu u obliku pan-pokreta, a u Francuskoj u manjem stepenu, u takozvanoj kolonijalnoj politici. Cilj tih pokreta bio je, da tako kažemo, da se imperijalizuje cela nacija (a ne samo njen višak), da se unutrašnja i spoljna politika kombinuju na takav način da se nacija može organizovati za pljačkanje stranih teritorija i za neprestanu degradaciju stranih naroda.

Uspon gomile iz te kapitalističke organizacije rano je primećen i njen su rast pažljivo i sa strahom zabeležili svi veliki istoričari devetnaestog veka. Istorijski pesimizam od Burkharta do Špenglera suštinski izvire iz tog razmišljanja. Ali ono što su istoričari, na žalost preokupirani samim fenomenom, propustili da shvate bilo je da se gomila ne može identifikovati sa narastajućom industrijskom radničkom klasom, a svako ne sa narodom u celini, već da je ona zapravo sastavljena od otpadaka svih klasa. Zbog tog sastava je izgledalo da su gomila i njeni predstavnici ukinuli klasne razlike, da su ti ljudi, koji su ostali s onu stranu klasno podeljene nacije, na-

—
ča ću treba smatrati tu službu... birano telo koje ispunjava holandsku prekomorsku misiju . Vidi De Kat Angelino, *Colonial Policy*, Chicago, 1931, II, 129.

⁶⁰ Predsednik nemačkog Kolonialverein-a, Hoenloe-Langenburg 1884. Vidi Mary E. Townsend, *Origin of Modern German Colonialism. 1871-1885*, 1921.

rod sâm (*Volksgemeinschaft*, kako bi ih nacisti zvali), pre nego njegovo iskrivljenje i karikatura. Istorijski pesimisti su razumeli suštinsku neodgovornost ovog novog društvenog sloja, i oni su takode ispravno predvideli mogućnost izvrgavanja demokratije u despotizam čiji bi tirani izrasli iz gomile i oslanjali se na njenu podršku. Oni nisu iskoristili to saznanje da razumeju da gomila nije samo ostatak i sporedni proizvod buržoaskog društva koji je ono direktno proizvelo, pa se zato uopšte i ne može sasvim odeliti od njega. Iz tog razloga nisu primetili stalan porast divljenja visokog društva prema podzemlju, koje se provlači kroz čitav devetnaesti vek, stalno odstupanje, korak po korak, od svih pitanja morala i razvoj ukusa u pravcu anarhičnog cinizma tog svog poroda. Na prelazu vekova, Drajfusova afera je pokazala da su podzemlje i visoko društvo Francuske bili tako tesno povezani da je konačno bilo teško bilo kog heroja među antidrajfusovcima smestiti bilo u jednu, bilo u drugu kategoriju.

To osećanje srodstva, združivanje roditelja sa svojim potomstvom, već klasično izrečeno u Balzakovim romanima, starije je od svih praktičnih ekonomskih, političkih i društvenih shvatanja i priziva u sećanje one osnovne psihološke crte novog tipa zapadnog čoveka koje je Hobs skicirao trista godina ranije. Ali tačno je da je uglavnom zahvaljujući shvatanjima do kojih je došla buržoazija tokom kriza i depresija koje su prethodile imperijalizmu, visoko društvo konačno priznalo da je spremno da prihvati revolucionarnu promenu u moralnim normama koju je predlagao Hobsov realizam i koju su sada ponovo predlagali gomila i njene vođe. U ubeđivanju buržoazije da odbaci ostatke zapadne tradicije, mnogo efektivnija od njenog filozofa i njenog podzemlja bila je sama činjenica da je pragrah prvobitne akumulacije kapitala tražio dodatne grehe da bi sistem nastavio da radi. To je konačno navelo nemačku buržoaziju da odbaci masku licemerja i da izričito prizna svoju vezu sa gomilom, otvoreno je pozivajući da brani interese njenog poseda.

Značajno je što će se to dogoditi u Nemačkoj. U Engleskoj i Holandiji je razvoj buržoaskog društva napredovao relativno mirno i buržoazija tih zemalja je vekovima živela u sigurnosti i bez straha. Međutim, u Francuskoj je njen uspon bio prekinut velikom narodnom revolucijom čije su se posledice mešale sa nadmoći koju je uživala buržoazija. U Nemačkoj, dalje, gde do druge polovine devetnaestog veka buržoazija nije dostigla pun razvoj, njen uspon je od početka bio praćen jačanjem revolucionarnog radničkog pokreta, sa skoro podjednako starom tradicijom. Što se buržoaska klasa osećala manje sigurnom u sopstvenoj zemlji, to je bila više u iskušenju da odbaci teški teret licemerja. Sklonost visokog društva prema gomili je u Francuskoj izašla na videlo ranije nego u Nemačkoj, ali je na kraju bila podjednako jaka u obe zemlje. Francuska je, međutim, zbog svoje revolucionarne tradicije i relativno slabe industrijalizacije, stvorila

relativno malu gomilu, tako da je njena buržoazija bila konačno prisiljena da potraži pomoć izvan granica i da postane saveznik Hitlerove Nemačke.

Kakva god da je prava priroda duge evolucije buržoazije u raznim evropskim zemljama, politički principi gomile, kakvi se sreću u imperijalističkim ideologijama i totalitarnim pokretima, pokazuju iznenađujuće jako srodstvo sa političkim ponašanjem buržoaskog društva ako je ono bez hipokrizije i nepremazano ustupcima hrišćanskoj tradiciji. Ono zbog čega je u skorije vreme nihilističko držanje gomile počelo buržoaziju toliko da intelektualno privlači jeste odnos prema principu, što daleko nadmašuje stvarno rođenje gomile.

Drugim rečima, nesrazmera između uzroka i posledice koja je karakterisala rođenje imperijalizma imala je svoje razloge. Preduslov višak bogatstva stvoren preteranom akumulacijom, kome je trebala pomoć gomile da nađe sigurnu, profitabilnu investiciju pokrenula je silu koja je uvek ležala u osnovi strukture buržoaskog društva, iako skrivena otmenijim tradicijama i blagoslovljenom hipokrizijom koju je La Rošfuko zvao poročni kompliment udeljen vrlini. U isto vreme potpuno neprincipijelna politika vlasti nije mogla da se sprovedi dok nije postojala masa naroda koja je bila oslobođena bilo kakvih principa i toliko brojčano nadmoćna da je prevazišla sposobnost države i društva da brinu o njoj. Činjenica da su ovu gomilu mogli upotrebiti samo imperijalistički političari i da su je mogle inspirisati samo rasne doktrine, pokazuje da je jedino imperijalizam mogao da smiri teške domaće, društvene i ekonomske probleme modernih vremena.

Hobsova filozofija, istina, ne sadrži ništa od modernih doktrina rase, koje ne samo da pokreću gomilu, već u svom totalitarnom obliku vrlo jasno pokazuju oblike organizacije kroz koje će čovečanstvo moći da nosi beskrajne procese kapitala i akumulacije vlasti sve do svog logičnog kraja i samouništenja. Ali Hobs je u najmanju ruku dao političkoj misli preduslove za sve doktrine rase, to jest, u principu je isključio ideju humanosti, koja čini jedinstvenu regulativnu ideju međunarodnog prava. Sa tvrdnjom da je spoljna politika neizostavno izvan društvenog ugovora, angažovana u večnom ratu svih protiv svih, što je zakon prirodnog stanja, Hobs je dao najbolji mogući teorijski osnov za te naturalističke ideologije, koje naciju smatraju za plemena koja je jedna od drugih odvojila priroda, bez bilo kakve veze, bez svesti o solidarnosti čovečanstva i samo sa zajedničkim instinktom samoočuvanja, koji čovek deli sa životinjskim svetom. Ako više ne važi ideja čovečanstva, čiji je ključni simbol zajedničko poreklo ljudske vrste, onda ništa nije verovatnije od teorije po kojoj je smeđa, žuta ili crna rasa potomak nekih drugih vrsta majmuna nego bela rasa, i da su svi zajedno prirodom predodređeni da ratuju jedni protiv drugih sve dok ne nestanu sa lica Zemlje.

Ako bi se dokazalo da je tačno da smo mi zarobljenici Hobsovog bes-krajnog procesa akumulacije moći, tada bi organizacija gomile neizbežno pretvorila nacije u rase, jer ne postoji, pod uslovima društva koje akumulira moć ništa što povezuje pojedince koji u samom procesu akumulacije vlasti i ekspanzije gube sve prirodne veze sa svojim srodnicima.

Rasizam može zaista da dovede do propasti zapadnog sveta, i zbog toga cele ljudske civilizacije. Kad Rusi postanu Sloveni, kad Francuzi prihvate ulogu komandanata *force noire*, kada se Englezi pretvore u bele ljude, kao što su već zbog kobne opčinjenosti svi Nemci postali arijevci, tada će ova promena sama značiti kraj zapadnog čoveka. Ma šta govorili prirodnjaci, rasa je, politički rečeno, ne početak već kraj čovečanstva, ne izvor naroda već njihovo propadanje, ne prirodno rođenje čoveka već njegova neprirodna smrt.